

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності

На правах рукопису

ПАВЛІЩУК ДМИТРО АНАТОЛІЙОВИЧ

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ УКРАЇНИ (1991–2021 рр.)**

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
за освітньо-професійною програмою
«Музеєзнавство, пам'яткознавство, культурний туризм»
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Надольська В. В.

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно-
аналітичної діяльності

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри проф. Гаврилюк С. В. _____

Луцьк – 2024

АНОТАЦІЯ

Павліщук Д. А. Державне регулювання у сфері культурної спадщини України (1991–2021 рр.). Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024.

У магістерській роботі комплексно досліджуються процеси державного регулювання пам'яткоохоронної галузі в незалежній Україні у 1991–2021 рр.

Діяльність щодо охорони культурної спадщини зумовила появу та використання низки спеціальних термінів, як знайшли сутнісне наповнення як у працях вчених, так й у вітчизняному законодавстві («культурна спадщина», «культурні цінності», «пам'ятка», «реставрація», «консервація» та ін.), визначення яких дозволило розкрити теоретичну складову теми дослідження.

Охарактеризовано Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р. зі змінами) та інші базові нормативні акти, які регулюють відносини у сфері пам'яткоохоронної діяльності, міжнародні документи, до виконання яких приєдналася Україна у досліджуваній період. Прийняття законів, підзаконних нормативно-правових актів, відомчих та інших розпоряджень, які мають юридичну силу, заклало підвалини реалізації на державному рівні нової концепції збереження та охорони культурної спадщини України.

Звернуто увагу на систему спеціально уповноважених державних органів охорони культурної спадщини, яка представлена відповідним галузевим міністерством та обласними, районними, міськими управліннями і відділами, органами охорони культурної спадщини місцевого самоврядування. Проаналізовано здійснені упродовж досліджуваного періоду заходи з охорони історико-культурних об'єктів (організація історико-культурних заповідників, реалізація державних та регіональних програм, реставраційні роботи, формування Державного реєстру нерухомих пам'яток та ін.), існуючі у галузі проблеми.

Розкрито роль у реалізації державної пам'яткоохоронної політики громадських та наукових інституцій – Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, Центру пам'яткознавства НАН України, проєкту «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова» та ін.

Ключові слова: культурна спадщина, культурні цінності, охорона культурної спадщини, пам'ятка, реставрація, консервація, Україна, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури.

SUMMARY

Pavlishchuk D. A. State Regulation in the Sphere of Cultural Heritage of Ukraine (1991–2021). Qualification thesis on the rights of the manuscript. Lesia Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2024.

The master's thesis comprehensively examines the processes of state regulation of the monument protection industry in independent Ukraine in 1991–2021. Activities on the protection of cultural heritage led to the emergence and use of a number of special terms, as they found essential content both in the works of scientists and in domestic legislation («cultural heritage», «cultural values», «monument», «restoration», «conservation», etc.), the definition of which made it possible to reveal the theoretical component of the research topic.

The Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage» (2000 as amended) and other basic normative acts that regulate relations in the field of monument protection activities, international documents, the implementation of which Ukraine joined during the period under study, are characterized. The adoption of laws, by-laws, departmental and other orders that have legal force laid the foundations for the implementation of a new concept of preservation and protection of the cultural heritage of Ukraine at the state level.

Attention was drawn to the system of specially authorized state bodies for the protection of cultural heritage, which is represented by the relevant sectoral ministry and regional, district, city departments and departments, bodies for the protection of cultural heritage of local self-government. The measures taken during the period

under study for the protection of historical and cultural objects (organization of historical and cultural reserves, implementation of state and regional programs, restoration works, formation of the State Register of Immovable Monuments, etc.) existing in the field of problems have been analyzed.

The role of public and scientific institutions in the implementation of the state monument protection policy is revealed – the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments, the Center for Monument Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, the project «Municipal Development and Renewal of the Old Part of the City of Lviv», etc.

Keywords: cultural heritage, cultural values, protection of cultural heritage, monument, restoration, conservation, Ukraine, Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	27
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	41
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан функціонування механізмів державного регулювання розвитку сфери охорони історико-культурної спадщини показує, що вони базуються на багатьох важелях перспективного характеру. Так, у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення державного нагляду (контролю) та визначення сфер господарської діяльності, що підлягають державному нагляду (контролю)» визначені основи державної політики, пов'язані зі здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері охорони культурної спадщини, науки та освіти, а саме:

– дотримання вимог законодавства про охорону культурної спадщини під час здійснення господарської діяльності на об'єктах культурної спадщини, їх територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць (центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини);

– стан утримання об'єктів культурної спадщини, які перебувають у власності, користуванні чи управлінні суб'єктів господарювання (центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини) [59].

У цьому контексті, відповідно до «Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр.», у частині документу, яка стосується зміцнення потенціалу розвитку регіонів та їхньої конкурентоспроможності, зазначається, що державна регіональна політика має забезпечити формування оптимальної високоефективної структури господарства регіонів, яка б сприяла їхньому комплексному розвитку на основі наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій з використанням переваг та можливостей геополітичного становища регіонів [73].

Однак дослідження показують, що практика державного регулювання у галузі охорони історико-культурної спадщини, яка здійснюється сьогодні,

досить часто є малоефективною, недостатньою. А тому, для досягнення поставленої мети розвитку пам'яткоохоронної галузі більшість існуючих проблем необхідно вирішувати за допомогою запровадження дієвих механізмів державного регулювання, які включають у себе системну роботу з координації діяльності даної сфери. Ефективне функціонування такої системи виявляється неможливим без планування, регулювання, координації та контролю з боку структур, відповідальних за її розвиток.

Розв'язання означених проблем передбачає всебічний аналіз, об'єктивну оцінку, врахування та використання кращих досягнень щодо збереження пам'яток історії та культури, нагромаджених світовим співтовариством, а також вивчення й критичний аналіз вітчизняного досвіду пам'яткоохоронної роботи за роки незалежності України, що актуалізує тему наукової роботи.

Мета та завдання дослідження. Метою наукової роботи є аналіз системи державного регулювання у сфері культурної спадщини України у 1991–2021 рр.

Для досягнення означеної мети автором дослідження поставлено наступні **завдання:**

- охарактеризувати базові терміни дослідження;
- висвітлити стан наукової розробки проблеми і джерельну базу наукової роботи:
- проаналізувати нормативно-правову базу України щодо охорони культурної спадщини, яка була розроблена у 1991–2021 рр.;
- розкрити основні напрями і форми пам'яткоохоронної діяльності державних органів і громадських інституцій;
- узагальнити досвід пам'яткоохоронної роботи в Україні у 1991–2021 рр. і визначити проблеми, які залишилися актуальними для охорони пам'яток на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є розвиток пам'яткоохоронної справи в Україні впродовж 1991–2021 років.

Предметом дослідження є система державного регулювання у сфері охорони культурної спадщини України, яка включає правові, організаційні та адміністративні механізми, що забезпечують збереження та захист культурних цінностей, а також діяльність органів державної влади, громадських організацій та інших інституцій, залучених до цього процесу.

Хронологічні рамки дослідження визначаються, з одного боку, проголошенням незалежності України (1991 р.), коли активізувалася пам'яткоохоронна діяльність державних інституцій, з'явилися можливості щодо всебічного й об'єктивного вивчення об'єктів культурної спадщини на території держави; з іншого – 2021 р. Початок повномасштабної російсько-української війни вніс істотні зміни у державну політику у сфері охорони культурної спадщини України, яка потребує окремого дослідження.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження в роботі було використано наукові принципи історизму, об'єктивності, системності, цілісності, причинності. Магістерська робота базується на міждисциплінарному підході до вирішення завдань дослідження, комплексному використанні загальнонаукових та спеціальних методів, прийомів і засобів дослідження, апробованих історичною наукою і пам'яткознавством.

В основу методики дослідження покладено комплексний підхід до аналізу формування та розвитку державного регулювання пам'яткоохоронної галузі в Україні у 1991–2021 рр. Як основний метод використовується системний аналіз, що дав можливість враховувати всі аспекти розробки нормативно-правової бази України та реалізованих на практиці заходів щодо збереження об'єктів культурної спадщини. При визначенні понять зі сфери охорони культурної спадщини за національним законодавством застосовувався логіко-семантичний метод. Функціональний метод дозволив визначити правові основи діяльності суб'єктів у сфері охорони культурної спадщини за чинним законодавством. Використання структурного методу

дозволило дослідити структуру та напрями діяльності з питань пам'яткоохоронної діяльності відповідно до нормативно-правової бази.

При дослідженні законодавства був використаний метод хронологічного аналізу. Також було проведено аналіз наукової літератури і нормативних актів, які стосуються теми дослідження, що дає підстави говорити про його об'єктивність і обґрунтованість.

Застосування зазначеного методологічного комплексу дало можливість дослідити процеси державного регулювання у сфері охорони пам'яток в Україні упродовж 1991–2021 років.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що у ній комплексно досліджено систему державного регулювання у галузі охорони культурної спадщини упродовж 1991–2021 рр.; охарактеризовано вітчизняну нормативно-правову базу у пам'яткоохоронній сфері; на основі аналізу конкретного фактичного матеріалу розглянуто позитивні результати пам'яткоохоронної роботи та визначено проблеми, які перешкоджають ефективному збереженню пам'яток в Україні.

Практичне значення роботи. Положення і висновки наукової роботи можуть бути використані в освітньому процесі у закладах вищої освіти для поглибленого вивчення освітніх компонентів «Пам'яткознавство», «Охорона та використання культурної спадщини в Україні», «Державна політика та правове регулювання в галузі», «Музейні та пам'яткоохоронні стратегії у XXI ст.», «Управління культурною спадщиною». Основні положення роботи можуть бути використані для підготовки матеріалів лекційних та семінарських занять відповідних навчальних дисциплін. Висновки наукової роботи можуть сприяти комплексному і більш цілісному вивченню пам'яткоохоронних процесів, що характерні для України періоду незалежності. Крім того фактичний матеріал, наукова інтерпретація явищ та зроблені висновки можуть бути використані для вдосконалення правового, організаційного механізму захисту, збереження та використання пам'яток в Україні.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти магістерської роботи були апробовані на 41-й Міжнародній науковій інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (м. Переяслав, 25 вересня 2024 р.).

Публікації. Результати роботи у вигляді тез були опубліковані у збірнику матеріалів 41-ї Міжнародної наукової інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» [50].

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини є важливим елементом політики будь-якої країни, оскільки культурні цінності складають невід'ємну частину національної ідентичності та історичної спадщини. В Україні цей аспект набув особливої значущості із проголошенням незалежності, коли питання збереження та популяризації культурної спадщини стали одними із пріоритетів державної політики. Її практична реалізація тісно пов'язана з розробкою теоретичних питань, оновленням понятійного апарату пам'яткознавства.

Розробка термінології – важлива складова та необхідний етап у становленні будь-якої галузі знань. Це завдання є актуальним і для пам'яткознавства. Адже на сьогоднішній день понятійно-термінологічний апарат вітчизняної науки продовжує уточнюватися. Лише окремі терміни, які стосуються пам'яткознавчої діяльності, є усталеними. Значний внесок у розробку пам'яткознавчих термінів було зроблено із прийняттям в Україні низки галузевих законів.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) [6665] є одним з найважливіших нормативно-правових актів у галузі охорони культурної спадщини в Україні. Він визначає поняття, об'єкти, суб'єкти та механізми охорони культурної спадщини, а також встановлює порядок їх використання. У Законі дається визначення низки базових понять: «культурна спадщина», «об'єкти культурної спадщини», «власник об'єкта культурної спадщини», «комплекс об'єктів культурної спадщини», «використання культурної спадщини» тощо. Зазначені терміни є важливими для вивчення теми дослідження, оскільки вони формують основу законодавства в галузі охорони культурної спадщини.

З прийняттям названого Закону поняття «пам'ятки історії та культури», яке використовувалося науковцями та державними органами влади, було

замінено на поняття «об'єкти культурної спадщини».

Документ містить наступне його визначення: «об'єкт культурної спадщини – це певний матеріальний або нематеріальний об'єкт, який має історичну, наукову, художню, естетичну, архітектурну, археологічну, етнографічну або іншу цінність, що відображає культурну спадщину народу. Об'єкти культурної спадщини є пам'ятками, які мають велике значення для національної ідентичності та історичної пам'яті народу» [66].

У ст. 1 Закону України також зазначається, що «об'єкт культурної спадщини – це визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [66].

«Нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності» [66].

Однак, поняття «культурна спадщина» не має єдиного розуміння у нормативно-правових актах, у науковій та спеціальній літературі, у відомчих документах.

Згідно із Конвенцією ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» від 16 листопада 1972 р. під «культурною спадщиною» розуміються:

1. пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;

2. ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

3. визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології [33].

Як основний критерій віднесення культурних об'єктів до охоронних категорій у «Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» від 16 листопада 1972 р. прийнятий критерій «видатна універсальна цінність». Але що розуміється під цим критерієм, у Конвенції не пояснюється. В якійсь мірі тлумаченню критерію «видатна універсальна цінність» може сприяти вказівка у преамбулі Конвенції на те, що мова йде про збереження «унікальних та незамінних цінностей незалежно від того, до якого виду вони належать». Питання віднесення цінностей до цих категорій входить у компетенцію держав – учасниць. Згідно із ст. 3, «кожній державі – стороні цієї Конвенції – належить визначити й розмежувати різні цінності, що перебувають на її території...» [33]. Таким чином, у Конвенції підкреслюється роль та значення держав-учасниць як у визначенні охоронних цінностей, так і в організації їх збереження.

Розглядаючи поняття «культурна спадщина», яке міститься у «Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» (1972 р.), слід погодитись із думкою М. М. Богуславського, який звертає увагу на визначення цього ж поняття у Рекомендації ЮНЕСКО про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини (1972 р.). Фактично Рекомендація відтворює те саме визначення. У ній також йдеться про три категорії об'єктів (пам'ятки, ансамблі, визначні місця). Але у Рекомендації не міститься вказівка на критерій «видатна універсальна цінність». З цього можна зробити висновок, що Рекомендація має на увазі більш широке та необмежене коло об'єктів, які складають культурну спадщину кожної держави [20, с. 157].

Поряд із загальним визначенням «культурна спадщина» в окремих документах ЮНЕСКО застосовується поняття «культурні цінності». І це поняття, згідно із міжнародним правом, має більш універсальний характер. За своїм значенням воно не є тотожним із поняттям «культурна спадщина». Так, у Рекомендації ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт (1968 р.), під культурними цінностями розуміються як рухомості, так і нерухомості. До нерухомих об'єктів віднесені місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, як релігійні, так і світські, які становлять історичну, наукову, художню або архітектурну цілісність, архітектурні ансамблі, історичні квартали в містах чи селищах. До рухомостей віднесені цінності, які перебувають у нерухомих об'єктах або здобуті у них, а також цінності, приховані у землі, які можуть бути виявлені у місцях, що мають археологічне та історичне значення, чи в інших місцях [69].

До недоліків даного визначення можна віднести жорстку прив'язку поняття рухомих культурних цінностей до поняття нерухомих культурних цінностей, яка не враховує, що перші можуть існувати і поза усіяким зв'язком з іншими.

Відповідно до Гаазької Конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (1954 р.) культурними цінностями вважаються незалежно від їхнього походження і власника:

1. цінності, рухомі чи нерухомі, котрі мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури чи мистецтва, історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, що представляють історичний чи художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції чи важливі колекції книг, архівних матеріалів та репродукцій цінностей, зазначених вище;

2. будинки, головним і дійсним призначенням яких є збереження чи експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті 1, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті 1;

3. центри, у яких зберігається значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах 1 і 2, так звані «центри зосередження культурних цінностей» [49, с. 221].

Вітчизняні вчені В. Акуленко, І. Магазинщикова, М. Моздир, О. Тарасенко зазначають, що поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина» у згаданих Конвенціях ЮНЕСКО, при всій їх близькості за змістом, усе ж не є тотожними. Термін «культурні цінності» є більш загальним поняттям, оскільки воно, згідно з Конвенцією 1954 р., охоплює весь комплекс пам'яток – як рухомих, так і нерухомих, тоді як поняття «культурна спадщина», за Конвенцією 1972 р. стосується переважно нерухомих об'єктів. Але, на нашу думку, поняття «культурної спадщини» має охоплювати як рухомі, так і нерухомі об'єкти.

Законом України «Про охорону культурної спадщини» до її об'єктів включені місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [66].

Визначення поняття культурної спадщини у Законі України «Про охорону культурної спадщини» повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» (1972 р.).

Культурна спадщина включає досягнення різних епох, що передаються від одного покоління до іншого, і охоплює не тільки пам'ятки культури та історії, але й оточуюче середовище та унікальні історико-природні

ландшафти. З часом об'єкти культурної спадщини інтегруються в сучасне суспільство. Ці об'єкти різноманітні та можуть бути поділені на різні типи та види. Структура культурної спадщини складається з матеріальних та нематеріальних об'єктів, які мають функціональну ідентичність та виконують функції одного типу з метою збереження цілісності системи.

У пам'яткознавчій практиці об'єкти культурної спадщини прийнято поділяти на два види, а саме: на рухомі – це елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта, та нерухомі – об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності [66].

Саме ці два види об'єктів становлять основу тих пам'яток, які залишилися нам від минулих поколінь. Що стосується терміну «пам'ятка», то він є більш вивченим та дослідженим.

Звернемося до визначення поняття «пам'ятка» у чинному законодавстві України. У Законі України «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1978 р.), що втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), наводиться наступне визначення: «...пам'ятками історії та культури є споруди, пам'ятні місця і предмети, зв'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність» [65].

У чинному Законі України «Про охорону культурної спадщини» наведено наступне визначення: «пам'ятка – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток» [66].

Пам'ятки, що знаходяться на території України, мають певну класифікацію. Як визначено в – Законі України «Про охорону культурної спадщини», їх класифікують за видами та типами. За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

1. археологічні – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації [66];

2. історичні – будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів [66];

3. об'єкти монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними комплексами (ансамблями) [66];

4. об'єкти архітектури та містобудування – окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; природно-архітектурні комплекси (ансамблі), історичні

центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей [66];

5. об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами [66];

6. ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність [66];

7. об'єкти науки і техніки – унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, які визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей [66].

За типами об'єкти культурної спадщини поділяють на:

– споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб [66];

– комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини [66];

– визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду [66].

Україна багата на всі вище перелічені види та типи об'єктів культурної спадщини. Та внаслідок військових подій та інших чинників значна їх кількість була зруйнована і на даний час потребує ряду робіт, які допоможуть їх зберегти, а саме: консервації – це сукупність науково обґрунтованих заходів, які дозволяють захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд [66]; а також реставрації – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або

пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності [66].

Не менш важливими видами робіт, які допомагають зберегти пам'ятки є реабілітація – це сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини [66]. Збереженню пам'яток також сприяє проведення ремонту – це сукупність проектних, вишукувальних і виробничих робіт, спрямованих на покращення технічного стану та підтримання в експлуатаційному стані об'єкта культурної спадщини без зміни властивостей, які є предметом охорони об'єктів культурної спадщини [66]. Крім того зберегти пам'ятки культурної спадщини можна завдяки проведенню музеєфікації, під якою розуміють сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування [66]. Даний вид роботи застосовується до архітектурних та містобудівних пам'яток, в яких власне можна влаштувати музейні експозиції чи певні виставки. Ще одним схожим видом діяльності зі збереження об'єктів культурної спадщини є пристосування – це сукупність науково-дослідних, проектних, вишукувальних і виробничих робіт щодо створення умов для сучасного використання об'єкта культурної спадщини без зміни притаманних йому властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини, в тому числі реставрація елементів, які становлять історико-культурну цінність [66].

Але перш ніж здійснювати вище перелічені роботи з охорони пам'яток та їх збереження необхідно провести виявлення об'єктів культурної спадщини, тобто сукупність науково-дослідних, пошукових заходів з метою визначення наявності та культурної цінності об'єкта культурної спадщини [66]; а також дослідження – науково-пошукову, науково-практичну діяльність, спрямовану на одержання нової інформації про об'єкти культурної спадщини, історичні населені місця, традиційний характер середовища, який є типовим для певних культур або періодів розвитку [66].

Зазначимо, що крім вище зазначених заходів культурна спадщина, яка знаходиться на території України потребує охорони та належного нагляду за нею. Саме під терміном «охорона культурної спадщини» О. Усенко розуміє систему публічно-правових заходів, спрямованих на виявлення, надання, облік, відновлення, утримування та використання об'єктів культурної спадщини, які застосовуються з метою збереження та примноження історичного надбання [77, с. 11–12].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» дане поняття трактує, як систему правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини [66].

Отож, науковий апарат науки містить низку базових понять і категорій («пам'ятка», «культурна спадщина», «культурні цінності», «реставрація», «консервація», «охорона культурної спадщини» та ін.). Більшість з них знайшли своє тлумачення у Законі України «Про охорону культурної спадщини», міжнародних конвенціях. Саме в названих документах подано визначення тих понять, які пов'язані зі збереженням культурної спадщини. Однак, відсутнє єдине наукове видання, присвячене пам'яткознавчій термінології. Вона потребує подальшої розробки та уточнення.

Розробка понятійно-термінологічного апарату, загальних і специфічних для кожного з видів пам'яток принципів поцінування та класифікації є необхідною науковою базою для пошуків ефективних засобів їхнього збереження. Структурний підхід до розуміння цього процесу передбачає розгляд усіх його основних аспектів і етапів, починаючи з державного обліку історико-культурних об'єктів, що включає їхнє виявлення, обстеження, визначення цінності, складання облікових документів, введення до державних

списків пам'яток відповідно до їхньої видової приналежності та категорії. Основним змістом і результатом зазначеного етапу пам'яткоохоронної діяльності є надання об'єкту правового статусу пам'ятки культури і взяття її під охорону державних органів.

Питання вивчення сфери культурної спадщини у різний час було об'єктом дослідження багатьох вітчизняних учених. Зокрема, проблеми пам'яткознавства висвітлювалися у різноматематичних наукових дослідженнях, серед яких можна виділити праці В. Акуленка, В. Горбика, Г. Денисенка, С. Заремби та інших вчених. Розробка даної проблеми потребує більш ґрунтовного розгляду і саме тому з'являються нові напрацювання, пов'язані з пам'яткоохоронною діяльністю.

Доли культурної спадщини в історії, проблематиці її знищення, руйнації і відбудови, а також вивченню історії становлення і розвитку пам'яткоохоронної справи України присвячені монографічні дослідження відомих українських вчених В. Вечерського, С. Заремби, С. Кота, О. Нестулі, Л. Прибєги, Є. Ярошенка.

В останні два десятиріччя з'явилися узагальнюючі праці, присвячені усьому комплексу питань пам'яткознавства як науки і практики. Це, зокрема, видання Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК «Основи пам'яткознавства» за наукової редакції Л. Гріффена та О. Титової [48], колективна монографія «Історико-культурна спадщина: проблеми дослідження і збереження» (редкол. В. Горбик, О. Дорошко, С. Кот та ін.) [30], навчальний посібник «Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні» авторства С. Терського і О. Савченко) [74]. Усі названі праці певною мірою висвітлюють й проблеми державного регулювання сфери охорони культурної спадщини в Україні доби незалежності.

Важливі питання збереження та охорони архітектурної спадщини України піднімаються в працях В. Вечерського «Правове регулювання охорони історико-культурної спадщини» [8], «Реставація пам'яток архітектури» [9], «Спадщина містобудування України: Теорія і практика

історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць» [10]. У названих дослідженнях В. Вечерський звертається до проблеми стану збереження нерухомих пам'яток, характеризує заходи, які були проведені з метою їх збереження та реставрації в період незалежності України. Дослідження автора базуються на інформативних фактологічних матеріалах.

Колективні статті авторів В. Горбика і Г. Денисенка «Охорона та збереження пам'яток історії та культури в Україні: історичний аспект» [16], «Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні» [17], «Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика» [15] висвітлюють питання збереження пам'яток історії та культури, подають характеристику нормативно-правової бази України періоду незалежності у сфері охорони культурної спадщини.

Окремі аспекти збереження археологічних пам'яток висвітлюють у своїх працях Н. Гаврилюк, І. Михальчишин («Деякі проблеми пам'яткоохоронної справи в Україні») [11], Є. Михайленко («Поняття «археологічна спадщина» в сучасному законодавстві та в історії розвитку археології») [46].

Окрім того питаннями збереження археологічних пам'яток займалися О. Бритюк, Ю. Рашупкіна, В. Щербаченко. Саме цим колективом авторів була видана монографічна праця «Археологи проти корупції. Протидія корупції в галузі охорони культурної спадщини» [6]. У ній автори подають відомості про стан збереження археологічних пам'яток та заходи, які проводилися задля їх збереження. Потрібно також зазначити, що в Україні діють «чорні археологи», які значною мірою руйнують археологічну спадщину, саме цій темі автори присвячують один із розділів монографії. Крім того у праці охарактеризовано законодавчу базу України з питань охорони археологічних пам'яток.

Питання збереження культурної спадщини України висвітлюють у своїх працях В. Аносова [2], А. Звіряка [28], І. Чернікова, Н. Аксьонова, М. Тимошик [79]; О. Титова [75]. Вітчизняні вчені у свої розвідках аналізують пріоритетні напрями державного управління у сфері охорони культурної

спадщини (Є. Архипова [3], Г. Дмитренко [21]; В. Лукашук [40]), нормативно-правові проблеми регулювання відносин у сфері культурної спадщини (О. Усенко [77]), законодавчу базу України з питань реставрації пам'яток історії та культури (В. Жуков [24]), питання обліку пам'яток (О. Титова [76]), механізми набуття статусу «пам'ятки» об'єктом культурної спадщини (А. Семенчук [72]), висловлюють пропозиції щодо вдосконалення правових та інституційних механізмів збереження культурної спадщини (О. Литвиненко [39]).

Грунтовним виданням, присвяченим нормативно-правовій базі функціонування сфери охорони культурної спадщини є монографія Т. Каткової «Правова охорона культурної спадщини в Україні» [31]. Авторка охарактеризувала систему правової охорони культурної спадщини в Україні станом до 2008 р. У книжці проаналізовано поняття культурної спадщини, висвітлено систему органів державної влади у сфері її охорони. Дослідниця звернулася до низки проблемних питань – формування ефективного обліку культурного надбання, регулювання охорони об'єктів культурної спадщини, які перебувають у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, створення порядку перебування пам'яток у приватній власності громадян та юридичної відповідальності за правопорушення проти культурної спадщини.

Звертаються вітчизняні дослідники й до аналізу змісту пам'яткоохоронних програм, які з початку 1990-х рр. були реалізовані в Україні (С. Гаврилюк, О. Гаврилюк [13]; В. Гоменюк, А. Горькова [14]). Зокрема, у публікаціях висвітлюється діяльність зі створення нових та реорганізації історико-культурних та історико-архітектурних заповідників, відтворення втрачених визначних пам'яток архітектури, реалізацію проекту «Велика реставрація» в межах національної програми «Велике будівництво», яка була ініційована Президентом України В. Зеленським 18 серпня 2020 р. Вчені роблять висновок про потребу подальшої реалізації пам'яткоохоронних заходів як вагомого складника діяльності України зі збереження культурної спадщини.

Починаючи з 2014 р. у вітчизняній історіографії піднімаються питання захисту культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту (О. Рішняк [71], Р. Харковенко [78]).

Серед українських авторів одним із провідних дослідників проблеми є О. Менська – автор цілого ряду публікацій, присвячених державній політиці збереження об'єктів культурної спадщини. Зокрема, в них вчена звертає увагу на нормативно-правове забезпечення галузі загалом [42] і в умовах декомунізації зокрема [41], організаційно-концептуальні й політико-управлінські засади взаємодії та координації інститутів громадянського суспільства і держави у сфері охорони культурної спадщини [43], законопроектну роботу з удосконалення законодавства України у сфері охорони й захисту культурної спадщини [44], міжнародне та національне нормативно-правове забезпечення цифровізації як ефективного способу збереження історико-культурної спадщини [45].

Вагомий внесок у вивчення, популяризацію, аналіз проблем і перспектив пам'яткоохоронної справи України зробили публікації наукових досліджень Центру пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. У «Працях Центру пам'яткознавства» та альманасі «Відлуння віків» публікується низка теоретичних та прикладних матеріалів фахівців з пам'яткознавства, музеєзнавства, історії, охорони культурної спадщини.

В цілому історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок про те, що за період незалежності України дослідниками було написано чимало праць, які висвітлюють як загальні так й окремі аспекти проблеми охорони об'єктів культурної спадщини, що знаходяться на території Української держави. Однак, написання комплексного дослідження знаходиться лише на початковому етапі, а проблема попри її новизну і багатоаспектність вимагає продовження наукового вивчення.

Джерельна база дослідження складається із нормативних актів України, що прийняті за період незалежності: Законів України і підзаконних актів,

указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств і відомств, які регулюють діяльність у сфері охорони культурної спадщини. Зокрема, у роботі проаналізовано Закони України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (21.09.1999) [58], «Про охорону культурної спадщини» (08.06.2000) [66], «Про охорону археологічної спадщини» (18.03.2004) [64], «Про культуру» (14.12.2010) [63], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення державного нагляду (контролю) та визначення сфер господарської діяльності, що підлягають державному нагляду (контролю)» (02.05.2023) [59], проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» (17.01.2020) [57] та ін. Названі документи допомогли проаналізувати понятійний апарат наукової роботи, прослідкувати правові засади державної політики в галузі охорони культурної спадщини та їх зміни.

Розкрити систему державного регулювання пам'яткоохоронної галузі допомогли положення та постанови Кабінету Міністрів України: «Про Державний реєстр національного культурного надбання» (12.08.1992) [60], «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (03.09.2009) [61], Порядок обліку об'єктів культурної спадщини (11.03.2013) [56] та ін., а також загальнодержавні програми і стратегії, концепції державної політики.

Ці документи відображають діяльність центральних (закони України, постанови ВР України, укази Президента України, постанови КМ України, накази міністерств), а також місцевих органів державної влади. Їх аналіз дозволив визначити основні напрями пам'яткоохоронної діяльності в Україні упродовж 1991–2021 рр.

Значна частина першої групи джерел опублікована у різноманітних збірниках документів. Серед них – «Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань» [52], «Охорона культурної спадщини України.

Нормативна база» [49], «Збірник нормативно-правових актів з питань охорони культурної спадщини» [27].

При написанні магістерської роботи використовувались Інтернет ресурси. Особливо інформаційним є веб-сайт Верховної Ради України. Саме на ньому розміщена уся законодавча база, яка стосується розвитку вітчизняної пам'яткоохоронної галузі.

Важливу групу джерел склали міжнародні документи, прийняті ООН, ЮНЕСКО з метою охорони культурної спадщини. Це, зокрема, «Міжнародна хартія з охорони археологічної спадщини» (Лозанська хартія, 1990 р.) [47], «Рекомендація ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт» (19.11.1968) [69], конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» (16.11.1972) [33], «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» (17.10.2003) [34]. Імплементация Україною міжнародного законодавства дозволила сформуванню нормативну базу, яка базується на міжнародних правових нормах. Також названі документи допомогли порівняти тлумачення базових понять, закріплених у вітчизняному законодавстві з їх змістовим наповненням у міжнародних актах.

Для об'єктивного аналізу ситуації у дослідженні нормативно-правові документи доповнюються матеріалами про здійснення пам'яткоохоронних заходів безпосередньо на місцях. З цією метою у роботі проаналізовані матеріали з періодичних видань.

Наявність вказаних джерел дала змогу розглянути в історико-пам'яткознавчому аспекті обрану тему, проаналізувати відповідну нормативно-правову базу, визначити основні напрями розвитку законодавства про охорону культурної спадщини в Україні, охарактеризувати практичну діяльність з охорони і збереження пам'яток у незалежній Україні (1991–2021 рр.).

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

90-ті роки ХХ століття, які увійшли в історію України як час виникнення і розбудови незалежної Української держави, характеризувалися новими процесами у справі охорони і збереження історико-культурної спадщини. Проголошення незалежності Української держави 24 серпня 1991 р. належить до числа важливих подій в історії української нації. Спираючись на багатовікову історію українського державотворення, український народ отримав шанс на побудову незалежної, демократичної, суверенної держави. Про цю подію мріяли десятки поколінь, які вболівали за збереження національних традицій, національної культурної спадщини. Важливо, що ці питання знайшли своє відображення в прийнятій у 1996 р. новій Конституції України. Основи правової охорони культурної спадщини закріплено її 11, 54 та 66 статтями. Положення Конституції України стали правовою основою для розробки пам'яткоохоронного законодавства, всіх нормативно-правових документів, які регулюють відносини у суспільстві, пов'язані з охороною історико-культурної спадщини. Саме в головному документі держави – Конституції України – визначається: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (ст. 54)» [35].

«Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ними збитки (ст. 66)» [35].

Становлення України як незалежної держави поклало на неї відповідальність перед світовим співтовариством за долю історичних та культурних пам'яток, що знаходяться на її території і є невід'ємною частиною світової історико-культурної спадщини. Тому в перші десятиріччя

незалежності в державі було розроблено та прийнято ряд законодавчих документів, які регламентують збереження та охорону пам'яток. Серед них можна виділити Закони України: «Основи законодавства про культуру» (1992 р.), «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1993 р.), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.), «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.), «Про охорону культурної спадщини» (8 червня 2000 р., внесено зміни в 2001–2002, 2004–2005, 2007–2021 рр.), «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (2005 р.), «Про основи містобудування» (1992 р.), документи, які доповнюють і конкретизують Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 рр.», «Про затвердження загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр.» (2004 р.), створили ґрунтовну законодавчу нормативно-правову базу в пам'яткоохоронній сфері [20, с. 151].

Рамковим законом, що визначає засади державної культурної політики, є Закон України «Про культуру» [63]. Прийнятий 14 жовтня 2010 р., він замінив «Основи законодавства України про культуру», прийняті у 1992 р. Як зазначається у преамбулі, закон покликаний регулювати, зокрема, суспільні відносини, пов'язані зі збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них. Документ визначає однією з основних засад державної політики у сфері культури захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури (ст. 3), закріплює право громадян на доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ (ст. 6), зобов'язує фізичних та юридичних осіб сприяти охороні культурної спадщини (ст. 11). Водночас, аспекти збереження культурної спадщини врегульовує лише ст. 16 Закону, яка містить здебільшого рамкові положення та загальні завдання органів державної влади та місцевого самоврядування. На момент прийняття Закон був єдиним актом українського законодавства, що визначив поняття нематеріальної культурної спадщини

(ст. 1) та встановив окремі механізми регулювання щодо неї, зокрема, ведення державного реєстру такої спадщини (ст. 16).

Важливою подією стало прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини», який набув юридичного статусу 8 червня 2000 р. Закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування [42, с. 58].

В Законі України «Про охорону культурної спадщини» виділено спеціальний розділ VI «Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини», ст. 32 якого зобов'язує встановити в історичних населених місцях зони охорони пам'яток, охоронні зони регулювання забудови, зони охоронного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі й режим зон охорони пам'яток визначаються науково-проектною містобудівною документацією та затверджуються центральними органами виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини [66].

Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини», до культурної спадщини належать лише нерухомі пам'ятки, охорона та збереження рухомих пам'яток (писемних і речових) регулюється відповідно законодавством про музейну та архівну справу. У новому Законі закладено принципіві положення щодо статусу пам'яток у сучасному суспільстві, визначено процедуру їх державної реєстрації шляхом внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток, зазначено особливості здійснення права власності на них, окреслено відповідальність за порушення законодавства, визначено складові міжнародної співпраці тощо. Цей Закон узгоджує внутрішнє законодавство з міжнародними стандартами, дає можливість

Україні гідно представляти власну культурну спадщину перед світовим співтовариством.

У розділі Закону «Забезпечення охорони пам'яток» визначено заходи охорони, зокрема такі, як консервація, реставрація, реабілітація, музеїфікація, ремонт та пристосування об'єктів. Значну увагу в Законі «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. приділено захистові традиційного характеру середовища об'єктів культурної спадщини. Окрім зон охорони пам'яток (охоронної, регулювання забудови, охоронюваного ландшафту, охорони археологічного культурного шару), в системі історичних міст передбачено таку форму охорони характерного середовища, як історичний ареал [66].

Принципово новим у пам'яткоохоронному законодавстві є визначення джерел фінансування охорони культурної спадщини, розділ про захист традиційного характеру її середовища та об'єктів, положення щодо проблеми приватизації, оціночної вартості пам'яток, встановлення відповідальності за їх руйнацію, звільнення від оподаткування благодійних внесків, направлених на збереження культурної спадщини. З прийняттям нового Закону усунуто колізії в культурологічній сфері, понятійно-термінологічний апарат узгоджено з міжнародними стандартами [31, с. 96].

Прийняття Закону «Про охорону культурної спадщини України» дало можливість Україні увійти у світове співтовариство, вирішити низку проблем, пов'язаних з охороною і збереженням пам'яток, поверненням та реституцією культурних цінностей в Україну. Він засвідчує зміни, що відбулися в пам'яткоохоронній галузі в умовах самостійного розвитку України як держави.

У відповідності до Закону України «Про охорону культурної спадщини» державне управління у цій сфері покладається на Кабінет Міністрів та спеціально уповноваженні органи охорони культурної спадщини. Важливою функцією органів охорони пам'яток є подання до центрального органу охорони культурної спадщини пропозицій із занесенням відповідних об'єктів

до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також забезпечення юридичним і фізичним особам доступу до витягів із цього реєстру [8, с. 24].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» виконує важливу роль у пам'яткоохоронній діяльності, однак він не позбавлений ряду недоліків, пов'язаних з деякими теоретичними проблемами. Передусім, це стосується самого поняття культурної спадщини, у визначенні якого загальна характеристика, як особливого соціального явища, підміняється переліком її складових елементів. У свою чергу, цей перелік має довільний характер, оскільки вибір елементів не ґрунтується на характеристиках, аналогічних для усіх складових (у даному випадку типологічних).

За період чинності до Закону понад 20 разів вносилися зміни, більшість із яких стосувалися посилення охоронного режиму об'єктів спадщини. При цьому окремі поправки Закону не узгоджуються з іншими нормами чинного законодавства [42, с. 59].

Важливою подією у збереженні нерухомих пам'яток стало прийняття невдовзі після ратифікації Верховною Радою України Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини [29] Закону України «Про охорону археологічної спадщини» (18 березня 2004 р.). Цей закон регулює відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле, а також визначає права та обов'язки дослідників археологічної спадщини [64].

Документ регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони археологічної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів археологічної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь [64].

Також вказано державні органи, які несуть відповідальність за збереження археологічних пам'яток. Основні зобов'язання покладаються на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган

виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та інші уповноважені органи охорони культурної спадщини. Окремі статті визначають повноваження, які покладено на органи управління культурною спадщиною. Їх головними завданнями є забезпечення здійснення державної політики у сфері охорони археологічної спадщини, здійснення контролю у сфері охорони археологічної спадщини, внесення об'єктів археологічної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, розробка нормативно-правових актів, що регулюють питання обліку, реставрації та використання об'єктів археологічної спадщини, ведення державного обліку археологічної спадщини, організація та проведення експертиз з охорони і використання археологічної спадщини та забезпечення в межах відповідної території належного захисту та утримання об'єктів археологічної спадщини. У IV розділі закону вказані права та обов'язки дослідників археологічної спадщини [64]. Право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини надається виключно археологам, які мають практичний досвід проведення археологічних робіт (розкопок, розвідок), виконують вимоги законодавства України про охорону культурної спадщини. Археолог також повинен здати всю необхідну документацію з проведення розкопок, де зазначає відомості про те, які знахідки були виявлені під час розкопок і яких їх стан [46, с. 114].

Отож загалом можна сказати, що даний закон є надзвичайно важливим у питанні охорони культурної спадщини українського народу, а особливо у збереженні археологічних пам'яток, адже саме у цьому законі визначені норми їх охорони.

Ще одним важливим нормативним актом є Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. [49, с. 287–291]. Головним завданням, яке ставиться даним законом у сфері містобудування є збереження пам'яток культурної спадщини. Державне регулювання у сфері містобудування покладається на виконавчі органи влади, сільські, селищні та місцеві установи, які відповідають за дану сферу діяльності. Основними

завданнями таких організацій є контроль та дотримання вимог щодо охорони культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища населених пунктів, реєстрація та використання пам'яток архітектури і містобудування.

Цей закон є надзвичайно важливим у сфері охорони нерухомих пам'яток, адже тут визначаються території, на яких дозволяється проводити будівництво, що забезпечує можливість зберегти ті цінності, які знаходяться на тій чи іншій території, де планується провести певну забудову. Основним чином цей закон допомагає зберегти археологічні та архітектурні пам'ятки. Закон також визначає правові, економічні, соціальні та організаційні засади містобудівної діяльності в Україні і спрямований на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини [26, с. 58].

Правовий режим охоронюваних природних територій та об'єктів (заповідників, природних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ тощо) встановлює Закон України «Про природно-заповідний фонд» (16.06.1992 р.). Документ визначає порядок створення (оголошення) об'єктів та територій природно-заповідного фонду (розділ VII), містить загальні регулювання щодо режиму об'єктів та територій природно-заповідного фонду та їх охоронних зон (розділи III–IV), економічного забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду (розділ VI) та його охорони (розділ IX) [67].

Питання охорони національного культурного надбання займають чільне місце у державних програмах. «Збереження і примноження культурних цінностей належить до пріоритетних напрямів політики держави у сфері культури», – визначається в «Загальнодержавній програмі збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр.» (від 3 березня 2005 р.), – «а культурна спадщина України є невід'ємною частиною світового культурного надбання» [62, с. 22]. Мета даної програми полягала у створенні

більш сприятливих умов для розвитку сфери охорони культурної спадщини, забезпечення належного рівня збереження та використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті. Завдяки даній програмі в Україні проводився державний облік та контроль за збереженням культурної спадщини, крім того дана програма мала на меті забезпечення реставрації та консервації культурних цінностей [15, с. 27].

У 2021 р. було затверджено проєкт Міністерства культури та інформаційної політики – Програму «Велика реставрація», головною метою якого визнано необхідність здійснення протиаварійних робіт, реставрації та відновлення історичних, культурних та архітектурних пам'яток по всій країні, що допоможе зберегти національну спадщину, а також сприятиме розвитку туризму та економіки. Програма передбачає масштабні роботи з відновлення історичних об'єктів, зокрема замків, палаців, монастирів, музеїв і інших культурних пам'яток. Важливою частиною цієї ініціативи є також підтримка місцевих громад та залучення інвестицій для створення нових робочих місць. У 2021 р. до програми спочатку відібрали 57 проєктів для реалізації та виділили на них кошти. Із них – 31 об'єкт державної форми власності, а 26 – об'єкти комунальної форми власності. Серед них такі знакові об'єкти, як Одеська філармонія, Національний художній музей та Консерваторія Чайковського у Києві, Костел у Підгірцях, комплекс на Хортиці, Хотинська фортеця [7].

Складовою частиною правової бази пам'яткоохоронної роботи є також укази Президента України «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» (1995 р.), «Про День пам'яток історії та культури» (1999 р.), відповідні постанови Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, зокрема, «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (2001 р.), «Про затвердження Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини» (2001 р.), «Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини» (2002 р.), «Про

затвердження Порядку видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України» (2002 р.), «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» (2007 р.) та ін. [31, с. 118].

Також норми законів конкретизовані в актах центральних органів виконавчої влади (прикладом є наказ Міністерства культури України від 11.03.2013 № 158 «Про порядок обліку об'єктів культурної спадщини» або наказ Мінприроди від 06.07.2005 № 245 «Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України»).

Отже, в Україні створена правова база, якою врегулює роль держави, спеціальних органів охорони культурної спадщини, владних органів регіонального рівня, міст, сільських поселень, землекористувачів, юридичних та фізичних осіб незалежно від форм власності щодо регулювання охорони культурної спадщини.

Важливим кроком у забезпеченні ефективного управління культурною спадщиною, що дозволяє зберегти її як частину національної ідентичності та світової культури, стала відповідність українського законодавства міжнародним стандартам та адаптація їх до сучасних умов. Україна поступово адаптувала вітчизняне законодавство до міжнародного.

Україна долучилася до міжнародних конвенцій, спрямованих на збереження, розвиток і використання культурної спадщини, вже після ухвалення Конституції України у 1996 р. та прийняття Закону «Про охорону культурної спадщини» у 2000 р.. Водночас, до 1991 р. Україна не мала статусу повноцінного суб'єкта міжнародного права, що частково пояснює затримки в адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів.

Україна стала учасницею багатьох міжнародних договорів та конвенцій у сфері охорони культурної спадщини, що наклало на державу певні зобов'язання. Серед таких документів можна виділити:

- Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972) [33], яка передбачає зобов'язання держав-учасниць ідентифікувати, охороняти та зберігати об'єкти всесвітньої спадщини, а також сприяти їх популяризації.

- Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003) [34], яка регулює питання збереження нематеріальних культурних цінностей, таких як звичаї, традиції, обряди, знання та вміння.

- Конвенцію про охорону культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954) [49, с. 318–321], яка містить положення про захист культурних цінностей від пошкодження або знищення під час збройних конфліктів.

- Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (1992 р.) [29]. Ратифіковані Україною міжнародні документи містять зобов'язання держави, що мають враховуватися при виробленні та реалізації національної політики.

Так, у 2003 р. Україна приєдналася до Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини [29], яка передбачає заходи з охорони археологічних пам'яток, забезпечення належного проведення археологічних розкопок та збереження їх результатів. Конвенція підкреслює необхідність охорони археологічних об'єктів, які є частиною культурної спадщини кожної країни, а також важливість запобігання їхній шкоді або знищенню через несанкціоновану діяльність (будівництво, забудову, вивезення тощо). Документ встановлює, що археологічні розкопки повинні проводитись тільки з дозволу компетентних органів, із дотриманням принципів наукової етики та збереження об'єктів для майбутніх поколінь. Країни-учасниці зобов'язуються створювати та підтримувати національні реєстри археологічних об'єктів і пам'яток, щоб полегшити їх виявлення, вивчення та охорону. Окрема увага

приділяється запобіганню незаконному вивезенню археологічних артефактів і забезпеченню їх збереження в країнах походження. Конвенція підтримує популяризацію археологічної спадщини через освітні програми, публікації та експозиції, що сприяють збереженню культурної ідентичності народів.

Згідно з Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. (Україна приєдналася до документу 06.03.2008), кожна держава-учасниця для забезпечення охорони, розвитку та підвищення ролі нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території, докладає зусиль для прийняття спільної політики, спрямованої на підвищення ролі нематеріальної культурної спадщини в суспільстві та включення охорони цієї спадщини до програм планування [34].

Також Конвенція передбачає зобов'язання держав-учасниць: ідентифікувати й визначати різні елементи спадщини, наявної на її території, за участі спільнот, груп та відповідних неурядових організацій; складати один чи більш ніж один перелік нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території, та регулярно оновлювати такі переліки; сприяти науковим, технічним та мистецтвознавчим дослідженням, а також розробці методик дослідження для ефективної охорони нематеріальної культурної спадщини, зокрема нематеріальної культурної спадщини, яка перебуває в небезпеці; докладати зусиль для забезпечення визнання, поваги до та підвищення ролі нематеріальної культурної спадщини в суспільстві, зокрема завдяки освітнім, інформаційним програмам та програмам підвищення обізнаності, спрямованим на широку громадськість, зокрема молодь, конкретним освітнім програмам і програмам підготовки кадрів, і діяльності з нарощення потенціалу в галузі охорони нематеріальної культурної спадщини, а також неформальним способам передачі знань; інформувати громадськість про небезпеки, що загрожують такій спадщині, а також про діяльність, що здійснюється на виконання Конвенції, а також сприяти освіті з питань захисту природних просторів та пам'ятних місць, існування яких є необхідним для вираження нематеріальної культурної спадщини [34].

20.01.2010 р. Україна також ратифікувала Конвенцію ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 р. У числі основних принципів міжнародної культурної політики документ проголошує: принцип взаємодоповнюваності економічних і культурних аспектів розвитку, згідно з яким культурні аспекти розвитку мають таке саме важливе значення, як і його економічні аспекти, а люди та народи мають основне право брати в них участь і користуватися їхніми здобутками; принцип сталого розвитку, що визначає охорону, заохочення та підтримку культурного розмаїття однією з найважливіших вимог забезпечення сталого розвитку в інтересах теперішнього та прийдешніх поколінь [54, с. 1748].

У свою чергу, Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства 2005 р. (ратифікована Україною 19.09.2013) також передбачає низку зобов'язань, визначальних для культурної політики держав-учасниць. Зокрема, згідно з Конвенцією держави-учасниці зобов'язуються: визнавати громадський інтерес до культурної спадщини відповідно до її значення для суспільства; підвищувати цінність культурної спадщини через її виявлення, вивчення, тлумачення (інтерпретацію), захист, збереження та представлення (презентацію); сприяти захистові культурної спадщини як важливого фактора для спільних цілей сталого розвитку, культурного різноманіття й сучасної творчості; визнавати цінність культурної спадщини, яка знаходиться на територіях під їхньою юрисдикцією, незалежно від її походження (ст. 5); використовувати всі аспекти спадщини культурного середовища для сприяння інтегрованому підходу до політики, яка стосується культурного, біологічного, геологічного та ландшафтного різноманіття, для досягнення балансу між цими елементами, а також сприяння досягненню якості в сучасних перетвореннях середовища без шкоди для його культурних цінностей; заохочувати повагу до цілісності культурної спадщини шляхом забезпечення того, щоб у рішеннях про зміни враховувалося розуміння пов'язаних із цим культурних цінностей [74, с. 178].

Приєднання України до цих та інших міжнародних договорів дозволяє не лише інтегруватися у світову правову систему, але й отримувати підтримку від міжнародних організацій у сфері охорони культурної спадщини. Ратифікація ключових міжнародних конвенцій та впровадження відповідних законодавчих змін свідчать про прагнення України інтегруватися у глобальний правовий простір. Це сприяє зміцненню міжнародного авторитету держави, забезпеченню відповідності національного законодавства міжнародним стандартам та реалізації стратегічних цілей у різних сферах. Українське законодавство у цій сфері поступово розвивається, проте все ще залишається низка викликів, пов'язаних із гармонізацією національних норм із міжнародними стандартами. Повна імплементація міжнародних норм в українське законодавство потребує додаткових зусиль, зокрема визначення термінології, таких як «природна спадщина», та вдосконалення процедур охорони й використання об'єктів спадщини.

Розвиток правової бази пам'яткоохоронної справи, її пристосування до європейських та світових вимог стало одним із першочергових завдань Міністерство культури та інформаційної політики України, разом з тим довготривала процедура погодження та перепогодження законопроектів, недостатній фаховий рівень посадовців стримує розвиток законодавчого поля галузі [2, с. 90].

Отож, загалом можна сказати, що за період незалежності України було прийнято ряд Законів, які стосуються збереження об'єктів культурної спадщини. Головним законом, який став основою нормативно-правової бази у галузі є Закон України «Про охорону культурної спадщини». Саме на основі цього закону в подальшому створювалися й інші нормативні документи в даній галузі. Прийняття базових законодавчих документів створило умови, які покращили збереження культурної спадщини. Адже були визначені джерела фінансування та органи, на які покладалась відповідальність за збереження пам'яток.

Загалом було сформовано правове поле для створення та забезпечення функціонування в Україні комплексної системи охорони культурної спадщини, яка сприяє її збереженню для майбутніх поколінь та забезпечує її належне використання в сучасному соціально-економічному контексті.

Оцінюючи здобутки, слід також звернути увагу на проблеми, упущення, що спостерігаються у досліджуваній сфері. Якщо враховувати правові аспекти проблеми, то спостерігається гальмування процесу вдосконалення нормативно-правової бази через підготовку й ухвалення підзаконних актів стосовно форм власності, шляхів приватизації, прав і обов'язків користувачів і власників пам'яток, ведення реєстру пам'яток. Поряд з розв'язанням цієї проблеми важливим завданням є розробка й правове обґрунтування гнучкої політики користувачів і власників пам'яток. Не до кінця вирішеним залишається питання законодавчого закріплення загальновизнаного права людини на користування культурними цінностями, а також інших гуманітарних прав. Доцільним в українському законодавстві є запровадження категорії пам'яток культури світового значення. Вагомою проблемою залишається відсутність єдиної юридичної термінології в галузі охорони пам'яток.

Нормативно-правова база у сфері охорони культурної спадщини України потребує подальшого удосконалення. Неможливо зберегти культурну спадщину без системного підходу до законодавства. Норми чинного законодавства України не здатні врахувати всі сучасні зміни. Тому важливо створити комплексний нормативно-правовий акт або Кодекс охорони культурної спадщини, який охоплюватиме усі галузі, пов'язані із захистом культурної спадщини.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Створення впродовж доби незалежності України загалом оптимальної правової бази пам'яткоохоронної справи доповнилося розгортанням діяльності відповідних державних та громадських організаційних структур.

Згідно зі статтею 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади є Верховна Рада України, яка здійснює свою діяльність через профільні комітети [35]. Зокрема, питаннями культурної спадщини займається Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, до складу якого входять 17 народних депутатів.

Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини» державне управління у цій сфері покладено на уряд України, тобто Кабінет Міністрів України, та спеціально уповноважений орган охорони культурної спадщини.

Закон також закріпив структуру спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини. Так, центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини було визначено Міністерство культури України; на рівні областей діють обласні (міські) управління культури – органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та міських державних адміністрацій; районні відділи культури – спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій; органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування [66].

Відповідно до чинної нормативної бази передбачається здійснення повноважень з питань управління та контролю за збереженням, функціонуванням об'єктів культурної спадщини: над археологічними, історичними пам'ятками, а також пам'ятками монументального мистецтва – Мінкультури України; за пам'ятками архітектури та містобудування – Мінрегіон України; за пам'ятками садово-паркового мистецтва та

ландшафтними пам'ятками – Мінприроди України; контроль за використанням земель історико-культурного призначення – Мінагрополітики України; за архівною спадщиною, унікальними документами Національного архівного фонду – Укрдержархів, Мін'юст тощо [48, с. 231].

На сьогодні головним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей визначено Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (у досліджуваній період його назва неодноразово змінювалася). Його діяльність спрямована на реалізацію державної політики у сфері культурної спадщини, що здійснюється через профільні підрозділи, такі як Український інститут національної пам'яті та консультативно-дорадчі органи – науково-методичну раду з питань охорони культурної спадщини, експертну раду з питань нематеріальної культурної спадщини, експертну комісію з питань обліку об'єктів культурної спадщини, експертно-фондову раду з питань безоплатної передачі вилучених або конфіскованих культурних цінностей, обернених відповідно до закону в доход держави, експертну комісію з питань обліку об'єктів культурної спадщини.

Органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування уповноважені: популяризувати пам'ятко-охоронну діяльність на відповідній території; організовувати науково-методичну, експозиційно-виставкову та видавничу діяльність; організація досліджень об'єктів культурної спадщини; участь в організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони культурної спадщини [70, с. 6].

Заходи з охорони культурної спадщини в державі здійснюються як за рахунок коштів, що передбачаються на виконання низки державних цільових програм, так і цільових субвенцій та позабюджетних коштів, що залучаються при виконанні окремих регіональних проєктів.

Пам'яткоохоронні заходи у другій половині 1990-х рр. – перших десятиліттях XXI ст. здійснювалася на підставі низки документів. Так,

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761 затверджено перелік пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [53]. Чимало із зазначених в ньому об'єктів є водночас і пам'ятками архітектури та містобудування, але розрізнення за видами ускладнює комплексну охорону об'єктів у системі історичних міст і поселень. Тому серед важливих урядових пам'яткоохоронних постанов слід назвати постанову Кабінету Міністрів України від 26 липня 2002 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України (міста і селища міського типу)» [51, с. 174].

Важливим і ефективним способом містобудівної охорони комплексів і ансамблів культурної спадщини стало створення державних заповідників. Заповідник створюється постановою Кабінету Міністрів України і може перебувати у державній чи комунальній власності [24, с. 59]. Основними завданнями заповідника є охорона закріплених за ним об'єктів нерухомої культурної спадщини та пов'язаних з ними територій, творів монументального, образотворчого, декоративного та ужиткового мистецтва, забезпечення належного використання пам'яток містобудування і архітектури, реставрації пам'яток, а також проведення пам'яткоохоронної, науково-дослідницької, культурно-освітньої та інформаційної роботи.

Упродовж досліджуваного періоду мережа історико-культурних заповідників України значно зросла та розширилася. Було відкрито нові історико-культурні заповідники, зокрема: Державний історико-меморіальний заповідник «Лук'янівське кладовище» (Київ), Державний історико-культурний заповідник у м. Вишгороді (Київська область), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві (Львівська область), Державний історико-культурний заповідник «Тустань» (с. Урич Сколівського району Львівської області), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Дубно (Рівненська область), Державний історико-архітектурний заповідник

у м. Збаражі (Тернопільська область), Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» та ін. [10, с. 226].

За роки незалежності найбільш відомі з історико-культурних заповідників системи Міністерства культури України та інших відомств отримали статус національних. Це, зокрема, Національний заповідник «Софія Київська», Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Національний заповідник «Хортиця», Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» [32, с. 61].

Важливою ланкою забезпечення належного рівня реалізації пам'яткоохоронних заходів на об'єктах культурної спадщини стали нормативні документи, до яких належать державні норми і правила, інструкції, методичні рекомендації тощо. Розроблені на основі державних законодавчо-правових актів, з урахуванням міжнародних документів та наукових напрацювань у пам'яткоохоронній сфері, вони спрямовані на системне та якісне практичне виконання всього комплексу робіт на пам'ятці, починаючи від досліджень, проектування, реставрації, функціональної адаптації, інженерного оснащення і завершуючи науковою звітністю.

Серед напрацьованих і затверджених Мінрегіонбудом нормативних документів слід передусім назвати такі Державні норми України, як «Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини», «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування», «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження історично-архітектурних опорних планів спеціальної науково-проектної документації для визначення історичних ареалів населених місць України», «Склад, порядок розроблення, погодження і затвердження науково-проектної документації для реставрації об'єктів нерухомої культурної спадщини». Державні норми з реставрації, консервації та проведення ремонтних робіт на

пам'ятках культурної спадщини були проведені вперше у 2004 р. й регламентують склад та зміст науково-проектної документації, порядок та організацію проведення реставраційних робіт на об'єкті й переважно акцентують увагу на питаннях технології виконання реставрації різних конструктивних частин історичних споруд як, наприклад, реставрації та підсилення основ і фундаментів, мурованих стін, зміцнення конструкцій з дерева, каменю, металу тощо. Водночас, цим документом визначається порядок узгодження та затвердження науково-проектної документації, а також регламентується авторський нагляд за проведенням реставраційних робіт на об'єкті [51, с. 175].

Що стосується регіонального рівня державного регулювання охорони культурної спадщини, то у більшості областей України відділи охорони культурної спадщини входили до складу управлінь або департаментів культури, культури й туризму, культури й мистецтв тощо, що функціонували при відповідних державних адміністраціях. Ці підрозділи були відповідальні за збереження історичних, культурних та архітектурних об'єктів, забезпечуючи їхню охорону, реставрацію та популяризацію. Наприклад, ці підрозділи вели облік пам'яток, організовували реставраційні роботи, а також співпрацювали з іншими державними установами та громадськими організаціями для збереження культурної спадщини.

Варто зазначити, що в Київській міській державній адміністрації функціонував окремий департамент охорони культурної спадщини. Це означає, що столиця приділяла особливу увагу збереженню своїх численних пам'яток, враховуючи велику кількість історичних будівель, музеїв та інших культурних об'єктів, які представляють значну цінність для національної спадщини [74, с. 212].

У більшості інших регіонів України підрозділи охорони культурної спадщини підпорядковувались відповідним державним адміністраціям і підзвітні Міністерству культури України. Це забезпечувало єдиний підхід до збереження культурної спадщини на національному рівні, що дозволяло

координувати зусилля та ресурси, а також розробляти та впроваджувати ефективні стратегії та програми охорони пам'яток.

Проте, у Львівській та Херсонській областях відділи охорони культурної спадщини входили до складу управлінь архітектури та містобудування і підпорядковуються Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіону) [1]. Це може свідчити про особливий підхід до управління культурною спадщиною в цих регіонах, враховуючи їхню специфіку та потреби.

В обласних державних адміністраціях питаннями охорони культурної спадщини займалися переважно від одного до чотирьох спеціалістів. Це значно ускладнювало роботу, враховуючи великий обсяг завдань, які вони повинні виконувати. Зокрема, фахівці займалися інспекціями пам'яток, розробкою проєктів реставрації, організацією заходів для підвищення обізнаності громадськості про важливість збереження культурної спадщини. Їхня робота передбачала також надання консультацій щодо збереження пам'яток, співпрацю з місцевими громадами та іншими зацікавленими сторонами.

У контексті децентралізації державного управління та з огляду на великий обсяг повноважень, яким були наділені пам'яткоохоронні підрозділи в обласних державних адміністраціях відповідно до Закону «Про охорону культурної спадщини», така кількість фахівців виглядає явно недостатньою. Це питання стає ще більш актуальним у регіонах, багатих на пам'ятки історії та культури, де обсяг роботи значно більший. Така ж ситуація спостерігається і в районних державних адміністраціях, де також гостро відчувається дефіцит фахівців у сфері охорони культурної спадщини.

У Концепції державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини вказується, що відсутність спеціалізованих органів охорони культурної спадщини на місцях є однією з основних проблем у цій сфері [36]. Це питання потребує негайного вирішення для забезпечення збереження культурної спадщини України.

Упродовж досліджуваного періоду держава постійно збільшувала асигнування на охорону пам'яток архітектури. За ці роки були реставровані замки в Луцьку, Кам'янці-Подільському, Хотині, Одесі, Свіржі, Підгірцях, Білгороді-Дністровському, Острозі, монастирі у Львові, Вінниці, Мукачевому, Городенці, Маняві, Чернігові, Одеську, Бережанах, Корці. Проведено консервацію деяких зруйнованих замкових комплексів, що мають важливе історико-культурне значення в розвитку фортифікаційного мистецтва, архітектурно-будівельних традицій українського народу.

Здійснені реставраційні роботи в низці культових споруд, зокрема, в церкві Успіння Богородиці с. Пістинь на Івано-Франківщині, іконостаса церкви Різдва Христового з Жовкви на Львівщині, відновлено Михайлівський Золотоверхий собор у Києві, Успенський собор Києво-Печерської лаври, гетьманську резиденцію в Батурині, чимало інших пам'яток державного устрою та суспільного життя України.

Незважаючи на певні досягнення в охороні замкових, монастирських комплексів, а також пам'яток містобудування багато з них ще чекають на історико-архітектурні дослідження, реставрацію і сучасне відродження.

Проблематичним є питання з відновлення архітектурних пам'яток, що майже повністю зруйновані. В цьому плані вітчизняна реставраційна наука має позитивні приклади (П'ятницька церква в Чернігові, фортеця в Судаку, фрагменти Низького замку у Львові, споруди Печерського заповідника в Києві, Вознесенський монастир у Переяславі-Хмельницькому) і негативні (приміром, «Золоті ворота» у Києві).

Зазначимо, що відновлюються передусім найцінніші пам'ятки архітектури. Створення макетів пам'яток повністю неіснуючих має реальну наукову основу. Не будучи оригіналами, вони все ж таки дають уявлення про них і допомагають розв'язати наукові, художньо-естетичні проблеми. У ряді випадків доцільніше не відновлювати такі споруди, а зберегти їх у руїнах, але очистити завали, укріпити частини, які збереглися, упорядкувати території. Враховуючи те, що майже половина об'єктів перебуває в руїні, вибору

пам'яток, які необхідно відновити, повинно передувати науково-дослідна робота широкого кола спеціалістів. Практичний напрям цього питання пов'язаний з розширенням матеріальної і науково-виробничої бази реставраторів, поліпшенням якості реставраційних робіт. Одночасно з'являються певні можливості для використання сучасних будівельних матеріалів у реставрації. Це дасть архітектурно-реставраційній творчості додаткові шляхи утвердження [24, с. 65].

Визначальний внесок у проведення реставраційних робіт зроблений створеним 1946 р. об'єднанням «Укрреставрація» (нині корпорацією) – провідною в Україні організацією, яка комплексно здійснює роботи з наукових досліджень, проектування, реставрації, відтворення і реабілітації унікальних пам'яток архітектури, історії та культури. Фахівцями цієї організації відновлено понад 1550 пам'яток, серед яких всесвітньовідомі Софія Київська, ансамбль Києво-Печерської лаври, Андріївська та Кирилівська церкви, Володимирський собор, Маріїнський палац, Національний театр опери та балету в Києві, оперні театри в Одесі, Львові, Чернівцях, фортеці Кам'янець-Подільського, Хотина і Судака, дерев'яні церкви Східної Галичини і Закарпаття, музей Т. Шевченка в Каневі та ін. [51, с. 174].

Пам'яткоохоронні заходи реалізовувалися також завдяки розробці та втіленню урядових, а також комплексних програм, ініційованих обласними, міськими, селищними органами влади, громадськими осередками.

Однією з них стала Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр. [62]. Підсумком реалізації цих програм стали помітні успіхи в справі охорони національного культурного надбання. Станом на 2013 р. в Україні культурна спадщина нараховувала (за даними державного обліку) понад 130 тис. нерухомих пам'яток, з них понад 58 тис. – пам'яток археології (зокрема, 418 – національного значення), більше 51 тис. – пам'яток історії (зокрема, 142 – національного значення), майже 6 тис. пам'яток монументального мистецтва (з них 44 – національного значення), 16,3 тис. – пам'яток архітектури,

містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних (з них понад 3,5 тис. – національного значення). Функціонувало 63 історико-культурних заповідники, до складу яких входять комплекси пам'яток, що мають особливу культурну цінність, 13 з них одержали статус національних. Працювало також 437 державних (муніципальних) музейних закладів (з них 22 національних), де зберігається понад 11 млн. рухомих історичних та культурних пам'яток [48, с. 278–279].

Сформувалася практика розробки і втілення регіональних програм збереження культурної спадщини. Наприклад, Державна цільова програма збереження культурної спадщини та розвитку туристичної інфраструктури м. Глухова Сумської області на 2012–2016 роки затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2011 р.; Комплексна програма збереження та використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2016–2020 роки затверджена рішенням Закарпатської обласної ради (22.12.2015 № 91); Програма збереження об'єктів культурної спадщини Запорізького району на 2016–2020 роки затверджена на п'ятій сесії Запорізької районної ради Запорізької області (31.03.2016 № 19) та ін. [70, с. 8–9].

Регіональна програма розвитку культури, мистецтва та охорони культурної спадщини на 2016–2020 роки була затверджена Волинською обласною радою сьомого скликання (рішення від 10.02.2016 № 2/28). Документ вмістив завдання збереження та актуалізація нематеріальної культурної спадщини, розвитку народних художніх ремесел; забезпечення охорони, збереження і використання культурної та археологічної спадщини.

Аналізуючи регіональні програми розвитку культурної спадщини України, дослідник О. Рибчинський визначив низку ключових проблем та недоліків: програми відображають формальний підхід до збереження та розвитку культурної спадщини; завдання поставлені у програмах не враховують Проєкт «CHOICE: культурна спадщина і сучасність» 10 можливостей співпраці із громадами та недержавними організаціями; у

програмах неналежно засвідчено проблеми оживлення культурної спадщини або її соціалізації [70, с. 9].

Новим інструментом реалізації державою завдань збереження культурної спадщини стала Президентська Програма «Велика реставрація» (2020 р.). З уваги на те, що станом на 2020 р. 80% нерухомих пам'яток, потребували серйозних реставраційних робіт, а близько 30% – знаходилися в аварійному стані, вже починаючи з березня 2021 р. розпочалася активна робота над їхньою реставрацією. Окрім досягнення важливої мети – порятунку та відновлення національної спадщини, програма відкрила й низку інших перспектив. Зокрема, розвиток туристичної привабливості, тобто, збільшення прибутків для регіонів і країни в цілому. Особливо це актуально для невеликих містечок та селищ, де об'єкти культурної спадщини є основним джерелом фінансового та культурного розвитку регіону [7].

Як зазначив міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко, у 2021 р. на Велику реставрацію було виділено 711,1 млн грн. З них: 435,7 млн грн профінансовано на об'єкти державної форми власності; 275,4 млн грн – на об'єкти комунальної форми власності.

Статистика з ремонту / консервації / реставрації державних об'єктів на 2021 рік виглядала наступним чином:

– 100 % готовність об'єктів – 40% (13 проєктів) – завершено;
99-80% готовність об'єктів – 13% (4 проєкти) – завершення у першому кварталі 2022 р.;

– 79–60% готовність об'єктів – 10% (3 проєкти) – завершення упродовж 2022 р.;

– 59-40% готовність об'єктів – 18% (6 проєктів) – завершення упродовж 2022 р.;

– 10-39% готовність об'єктів – 21% (7 проєктів) – завершення упродовж 2022 р. [37].

Щодо комунальних об'єктів, можливість їм подаватися на програму відкрилася дещо пізніше. Але у кожного з відібраних 26 об'єктів був план

реалізації, а заплановані заходи на 2021 р. по більшості об'єктів – завершені. На деяких об'єктах, щоправда, виникали питання в складності робіт, непростих і довготривалих тендерних процедурах. Але проєкт рухався впевнено вперед [37].

Здобутками пам'яткоохоронної діяльності стали широкомасштабне обстеження та охорона місць розташування пам'яток епохи кам'яного та мідно-кам'яного віку, насамперед трипільської культури (Київщина), античних міст-держав (Ольвія, Херсонес), слов'янського та давньоруського періодів. Предметом уваги пам'яткоохоронців є реліквії українського козацтва на Дніпропетровщині, в інших областях Наддніпрянщини; на честь Б. Хмельницького та Д. Вишневецького було відкрито пам'ятні знаки [23, с. 1]. У галузі воєнної історії пам'яткоохоронні заходи спрямовувалися на впорядкування братських могил і одиничних поховань [19, с. 176]. Певна увага відводилася й відводиться охороні пам'яток виробничої діяльності і техніки.

Визнанням цінності пам'яток вітчизняної архітектури стало включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО восьми об'єктів. Це Софійський собор і Києво-Печерська лавра (1990 р.), історичний центр м. Львова (близько 2500 об'єктів від XIII ст. до 1930-х рр.; 1998 р.). У 2011 р. цієї честі був удостоєний архітектурний ансамбль колишньої резиденції митрополитів Буковини і Далмації у Чернівцях, де зараз розміщено головний корпус Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича; у 2013 р. – дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі. Природними об'єктами є Букові праліси Карпат та давні ліси Європи (2007 р., розширено 2011 та 2017 рр.); пункти геодезичної дуги Струве (2005 р.). [48, с. 279].

Існує також Попередній список об'єктів-кандидатів, до якого входять такі об'єкти, як Андріївська та Кирилівська церкви, Астрономічні обсерваторії України, Історичні центри Чернігова та Одеси, руїни античного міста Херсонес, Культурний ландшафт і каньйон Кам'янця-Подільського, Археологічний комплекс «Кам'яна могила», Бахчисарайський палац кримських ханів, об'єкти Судацької фортеці, Миколаївська обсерваторія,

Національний біосферний заповідник «Асканія-Нова», дендрологічний парк «Софіївка» в Умані та Канівський заповідник «Могила Тараса Шевченка» [55, с. 121]. Водночас, цей список, на нашу думку, не може вважатися вичерпним, адже на території України є ще багато інших унікальних об'єктів, що потребують охорони.

Поповненню вітчизняної культурної спадщини сприяли врятовані й повернуті в Україну пам'ятки: рукописи Т. Шевченка, документи родини Косачів, скульптури О. Архипенка, особисті речі С. Лифаря та ін. Впродовж останнього десятиліття в Україну загалом надійшло понад півмільйона одиниць пам'яток [Основи пам, с. 279]. Раритетні мистецькі цінності передані до Музейного фонду України окремими колекціонерами. Зокрема, колекція «ПлаТар» (пам'ятки античної та скіфської доби, безцінні ювелірні вироби, ін.) була подарована двома українськими колекціонерами О. Платоновим і С. Тарутою. До Львівського Національного музею імені митрополита Андрея Шептицького російський колекціонер І. Возяков повернув викуплений ним за кордоном мистецький шедевр – ікону «Покрова Богородиці» середини XVI ст., яку невідомі викрали зі Львова наприкінці минулого століття [48, с. 279].

Зусилля українських пам'яткоохоронців зосереджувалися й на роботі над Державним реєстром національних пам'яток України та Зводом пам'яток історії та культури України [38]. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій, в Україні налічується більше 150 тис. пам'яток культурної спадщини, які включають в себе різноманітні архітектурні споруди, історичні місця, монументи та об'єкти мистецтва. Проте лише 7% цих пам'яток занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Станом на 31 грудня 2022 р., включно з пам'ятками на окупованих територіях, до реєстру необхідно внести 144 643 об'єкти. Із зареєстрованих пам'яток тільки 9% мають затверджені зони охорони. Зони охорони є важливими для захисту пам'яток, оскільки вони визначають території, на яких забороняється будівництво або інші види діяльності, що можуть негативно вплинути на стан пам'ятки [79, с. 1217].

Встановлення зон охорони пам'яток місцевого значення, які становлять більшість (приблизно 8/9 від загальної кількості пам'яток), також є одним з повноважень органів охорони культурної спадщини обласних державних адміністрацій. Це включає виявлення територій, які оточують пам'ятки, та встановлення правил і обмежень, спрямованих на їх захист.

Наразі, повільні темпи формування Державного реєстру нерухомих пам'яток є однією з причин втрат у сфері охорони культурної спадщини. Незареєстровані об'єкти фактично позбавлені належного правового захисту і знаходяться під постійною загрозою руйнування або спотворення, як і об'єкти без затверджених зон охорони [4, с. 98].

Однією з основних проблем у сфері збереження культурної спадщини є необхідність узгодження інтересів охорони культурної спадщини з інтересами розвитку населених пунктів та економічної діяльності, зокрема будівництва та землекористування. Це завдання є надзвичайно складним, адже передбачає досягнення балансу між потребою збереження культурних об'єктів та вимогами сучасної урбанізації і економічного розвитку.

Законодавство у сфері охорони культурної спадщини покликане створювати цей баланс. Однак, на практиці інтересами збереження культурної спадщини часто нехтують на користь забудовників та інших суб'єктів економічної діяльності. Це виявляється не лише через порушення або маніпуляцію чинним законодавством, але й через його зміни, які спрямовані на створення перешкод для охорони пам'яток та дослідницької діяльності. Спотворення історичних населених місць з їх автентичним виглядом сучасною забудовою, яка не відповідає історичному контексту, не тільки знижує їхню туристичну привабливість, але й підриває туристичний потенціал країни та її культурний престиж. Це в довгостроковій перспективі завдає значних збитків як місцевим, так і державному бюджетам [5, с. 17].

Важливу роль у збереженні культурної спадщини країни відіграє Український інститут національної пам'яті. Установа займається дослідженням, збереженням та просуванням знань про історію України.

Інститут відповідає за створення та утримання музеїв, архівів, інших культурних об'єктів, що відображають історію країни. Він реалізує численні програми, спрямовані на вивчення історичних подій, що мали значний вплив на формування національної ідентичності. Крім того, інститут підтримує проекти, пов'язані з дослідженням та популяризацією культурної спадщини, включаючи видання наукових робіт, організацію конференцій, виставок та інших заходів, що сприяють збереженню та поширенню знань про історію та культуру України.

Але не лише держава, але й громадські інституції України є активними суб'єктами відносин у сфері охорони культурної спадщини. Серед найбільш дієвих об'єднань варто назвати Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (далі – УТОПІК). Функціонуючи з 1966 р., ця добровільна всеукраїнська громадська організація накопичила вагомий досвід у царині збереження пам'яток.

Починаючи з 1990-х рр. Товариство звернулося до реалізації низки пріоритетних завдань. Було започатковано розробку комплексних наукових тем, зокрема «Старовинні міста України», «Часи козацькі», «Шевченківські місця в Україні» та ін. Завдяки ініціативі та підтримці організації започаткували свою діяльність науково-дослідний центр «Часи козацькі», Культурологічний центр, Український центр біографічної некрополістики [25, с. 153].

Упродовж 1991–1993 рр. у межах Державної науково-технічної програми «Створення засобів інформаційного забезпечення історико-культурного відродження України» було виконано проєкт «Створення на базі сучасних інформаційних технологій Банку даних про історико-культурну спадщину України». Участь у цій роботі брали співробітники Інституту історії НАН України, Центру, пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, Київського науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування. Було започатковано виконання даного проєкту – розробка Інформаційної системи обліку нерухомих пам'яток історії та культури, тобто

забезпечення, введення, нагромадження, обробки і виведення різнобічної текстової та відеографічної інформації про об'єкти історико-культурної спадщини. Але подальша відсутність державного фінансування не дала можливість продовжити цю багатоетапну роботу [25, с. 153–154].

УТОПШК долучилося до реалізації низки пам'яткоохоронних державних програм, зокрема, відтворення втрачених визначних пам'яток архітектури; дослідження пам'яток українського козацтва; дослідження некрополів, зокрема, військових поховань ХХ ст.; фіксації об'єктів культурної спадщини на територіях, що постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції (АЕС); програм з належного представлення культурного надбання України у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; підготовки багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» [13, с. 85].

На початку ХХІ ст. члени Товариства розгорнули активну пам'яткоохоронну діяльність, спрямовану на розв'язання проблем незаконного будівництва, перебудов, знищення пам'яток археології, архітектури, історичного ландшафту.

УТОПШК долучається до аналізу культурної політики, бере активну участь у реалізації реформ у пам'яткоохоронній галузі, виробленні, реалізації моніторингу та оцінці державної політики у галузі охорони об'єктів культурної спадщини. Серед домінантних напрямів діяльності організації – виявлення, наукове дослідження пам'яток історії та культури, сприяння державним органам та органам місцевого самоврядування в їх охороні, збереженні та використанні в умовах децентралізації. Через свої місцеві організації, завдяки ентузіастам-науковцям, краєзнавцям УТОПШК запобігло руйнуванню значної кількості пам'яток, реалізувало низку програм. Також представники брали участь у реставрації багатьох об'єктів та спрямовували частину коштів на реалізацію музейних програм. На сьогоднішній день Товариство має у своїй структурі 24 регіональні відділення та реалізує 12 програм [12, с. 231].

УТОПІК плідно співпрацювало з міжнародними організаціями та українськими громадськими організаціями у галузі охорони культурної спадщини. Значна увага приділялася інформаційній та культурно-просвітницькій діяльності серед населення, підвищенню фахового рівня членів Товариства в аспекті завдань євроінтеграції та відповідних напрямів діяльності відокремлених підрозділів.

Враховуючи світовий досвід у галузі, УТОПІК працювало над інституційним розвитком системи охорони культурної спадщини, формуванням аналітичних та інформаційних продуктів, що сприяють зростанню зацікавленості громадян, експертного середовища охороною культурної спадщини.

Товариство долучилося до укладання значної кількості видань з проблем пам'яткоохоронної галузі, серед них – всеукраїнський науковий часопис «Пам'ятки України: історія та культура» та «Вісник УТОПІК» (1997–2003 рр.). З ініціативи Товариства у 1992 р. відновлено видання наукового історико-філологічного журналу «Київська старовина». З 1994 р. УТОПІК видає всеукраїнський часопис «Відлуння віків» та кілька наукових і науково-популярних видавничих серій. За результатами досліджень видавалися збірки, довідники, що розкривали актуальні питання охорони культурної спадщини окремих ругоїнів, України загалом.

У межах пам'яткоохоронних програм Товариства проводилися численні публічні та наукові заходи, спрямовані на привернення уваги як офіційних органів, так і широкої громадськості до пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної роботи. Товариство завжди сприяло залученню громадян до безпосередньої участі в охороні культурної спадщини, здійснювало громадський контроль за збереженням, використанням і реставрацією пам'яток, узгоджувало проекти планування, забудови та реконструкції.

За спільною постановою № 151 Академії наук України та УТОПІК 23 травня 1991 р. створений Центр пам'яткознавства. Упродовж 1991–2020 рр. Центр діяв як самостійна бюджетна неприбуткова науково-дослідна установа

з правами юридичної особи. Центр розгорнув роботу з вивчення та узагальнення досвіду діяльності установ і організацій, що здійснюють роботу у сфері охорони, використання, реставрації пам'яток історії і культури; проводив науково-методичне забезпечення організації експозицій музеїв; здійснював підготовку та видання наукових, науково-методичних і популярних видань з проблем охорони та використання культурної спадщини. Пропозиції фахівців Центру враховувалися під час підготовки законів України та державних, обласних і районних програм щодо збереження різних видів рухомої і нерухомої культурної спадщини. Важливу роботу Центр виконував щодо підготовки молодих кадрів – через аспірантуру і спеціалізовану раду по захисту дисертацій [51, с. 194].

Серед громадських ініціатив звертає на себе увагу проект «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова». З 2012 р. його учасники організують «Майстерню міста». Щоліта, в червні в публічному просторі встановлюється спеціально для цього збудований відкритий павільйон, який протягом двох-трьох тижнів служить креативним місцем для різних заходів міської тематики. Тут проходять доповіді, семінари, виставки, освітні проекти для дітей та молоді, кінопокази. За допомогою різних засобів мешканців ознайомлюють з різноманітними темами, зокрема реставрацією, поводженням з історичними будівлями, залученням громадян до прийняття рішень, мобільністю тощо. Презентації «Майстерні міста» вже відбулися у Львові, Чернівцях, Одесі, Києві та Івано-Франківську. За чотири роки «Майстерня міста» стала ефективною платформою, що активно приєє співпраці між громадськими організаціями, громадськими ініціативами, міською адміністрацією, а також митцями, майстрами та усіма, хто цікавиться темою міста [70, с. 10].

З 2014 р. в Україні зареєстровано громадську організацію «Всеукраїнська рада з охорони культурної спадщини України», яка об'єднала істориків, архітекторів, працівників музейної та заповідної справи,

реставраторів та інших спеціалістів для охорони і популяризації культурної спадщини України.

У 2020 р. групою однодумців, що вболівають за збереження та популяризацію традиційної культури України, була заснована громадська організація «Навколо Нас. UA». Діяльність ГО «Навколо Нас. UA» спрямована на збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Зокрема на дослідження, порятунк, охорону й особливо поширення інформації про надбання української історії та культури без міфотворення, нав'язаних кліше та меншовартісних стереотипів.

Завдяки діяльності державних і громадських інституцій у досліджуваний період в Україні забезпечувався комплексний підхід до охорони культурної спадщини. Державні установи, такі як Міністерство культури та інформаційної політики України та Український інститут національної пам'яті, забезпечували необхідну нормативно-правову базу та фінансування для реалізації проєктів зі збереження та реставрації культурних об'єктів. Громадські організації сприяли підвищенню обізнаності населення про важливість збереження культурної спадщини, залученню громадськості до процесу її охорони. Цей комплексний підхід дозволяв не лише зберігати матеріальні об'єкти культури, але й підтримувати живу культурну традицію, що є важливим елементом національної ідентичності та патріотичного виховання.

Діяльність державних та громадських інституцій у сфері охорони культурної спадщини є прикладом ефективної співпраці різних секторів суспільства. Завдяки їх зусиллям вдалося здійснювати різновекторні заходи з охорони культурних цінностей. Різноманітні програми та проєкти, реалізовані цими інституціями, сприяли вивченню, збереженню та популяризації пам'яток.

Оцінюючи здобутки вітчизняної пам'яткоохоронної справи, слід також звернути увагу на проблеми, упущення, а то й кризові явища, що спостерігаються у досліджуваній сфері. Вкрай негативно на стан охорони

культурної спадщини України впливає відсутність досконалої структури державного управління в галузі. До сьогодні фактично так і не вирішеною залишається проблема міжвідомчої розпорошеності повноважень, відповідальності щодо пам'яток між відповідними міністерствами, місцевими органами виконавчої влади та самоврядування. Справа щодо створення чіткої єдиної пам'яткоохоронної вертикалі ускладнилася у зв'язку з ліквідацією у березні 2011 р. Державної служби з питань національної культурної спадщини – урядового органу управління охороною пам'яток у структурі Міністерства культури, а також Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон та Державної архітектурно-будівельної інспекції [40, с. 7]. Щодо забезпечення наявних органів охорони культурної спадщини відповідною кадровою, науково-дослідною та ремонтно-реставраційною базою, то цей показник знаходиться на недопустимо низькому рівні.

На значному погіршенні якості пам'яткоохоронної роботи, зокрема, становищі реставраційних організацій, стану пам'яток болісно позначилися мізерне фінансування галузі, ігнорування специфіки реставраційних робіт [21, с. 85]. На підставі моніторингу пам'яток, який здійснює Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, встановлено, що більшість з них досі перебуває у незадовільному стані. Кожна десята пам'ятка архітектури вважається аварійною [18, с. 9]. Це, зокрема, стосується й наявних в межах України замків. За словами відомого пам'яткознавця, директора Львівської галереї мистецтв, Героя України Б. Возницького, збереглося заледве 20 замків із тих шести сотень, які існували в Україні [10, с. 324]. Тому важливим завданням є пошук шляхів залучення до фінансування пам'яткоохоронних заходів позабюджетних коштів від меценатів, благодійників.

Така ситуація зумовлює подальшу втрату пам'яток. Сьогодні вони залишаються фактично незахищеними, навіть у тих випадках, коли є внесені до відповідних реєстрів, зокрема, й до Зводу пам'яток історії та культури України. Так, держава щорічно втрачає близько 500 пам'яток

археології; впродовж останніх років реєстр культурної спадщини скоротився на близько 200 одиниць дерев'яної сакральної архітектури [54, с. 1749]. Викликає особливу тривогу той факт, що чимало дерев'яних церков стали жертвами амбіцій парафіян: намагаючись побудувати нову церкву, вони свідомо руйнують стару. Така доля спіткала Покровську церкву с. Ясени на Чернівеччині, Воскресенський храм с. Товстий Ліс на Київщині, Миколаївську церкву с. Заколоть на Львівщині, Миколаївську церкву с. Волошки на Волині і багато інших. Ці храми поповнили невтішний мартиролог з 15 тис. церков та їх начиння [30, с. 201].

Руйнації або загрози руйнації зазнають пам'ятки архітектури, містобудування, історичне середовище внаслідок будівництва інвестиційно-привабливих будівель. Сучасні ринкові відносини в галузі будівництва суттєво змінили своєрідний історичний вигляд центральних частин багатьох населених пунктів України, насамперед таких великих міст як Київ, Одеса, Харків, Дніпропетровськ. Зокрема, великий розголос серед вітчизняних і зарубіжних фахівців-пам'яткознавців, громадськості країни отримали кричущі факти новітньої забудови буферних зон історико-архітектурних ансамблів Києва, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [79, с. 1219]. І лише масові протести змусили міську владу столиці належним чином відреагувати на ці злочинні дії і пообіцяти припинити будівельні роботи.

Розв'язання цих та багатьох інших існуючих пам'яткоохоронних проблем в Україні бачиться на шляхах розробки науково-виважених програм, насамперед державних, удосконалення нормативно-правової бази, популяризації культурної спадщини, зростання її значення в суспільному житті. Потрібна продумана система пам'яткоохоронних заходів, які повинні базуватися на науково-обґрунтованій державній політиці, чітких концептуальних засадах, організаційному та фінансовому забезпеченні.

Важливим аспектом є організація державно-приватного партнерства у сфері збереження культурних об'єктів та пам'яток національного значення, а також розвиток співпраці з міжнародними організаціями, фондами та іншими

зацікавленими сторонами. Культурна спадщина України становить суттєву частину світової культурної спадщини. Її належне збереження та використання є не тільки пріоритетом державної політики, але й критерієм, за яким оцінюють нашу країну на європейській та глобальній арені.

ВИСНОВКИ

Зібраний, систематизований і проаналізований у магістерській роботі матеріал дозволяє зробити такі висновки та узагальнення.

Науковий апарат дослідження містить низку базових понять і категорій («культурна спадщина», «культурні цінності», «пам'ятка», «охорона культурної спадщини», «реставрація», «консервація» та ін.). Більшість тлумачень загальних термінів, пов'язаних із збереженням та популяризацією культурної спадщини, подано у Законах України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини». Разом з тим існує проблема визначення більш вузьких категорій і понять, узгодження науковцями питання типологізації об'єктів культурної спадщини.

Історіографічний аналіз наукових публікацій засвідчує, що проблеми державного регулювання у сфері охорони культурної спадщини в Україні у 1991–2021 рр. знайшли своє відображення у різноплановій за тематикою, рівнем узагальнення та формою літературі. Зокрема, українські дослідники у своїх працях висвітлюють питання охорони, вивчення пам'яток. Значну увагу названим питанням приділяли В. Акуленко, В. Горбик, Г. Денисенко, С. Заремба, В. Вечерський, О. Менська, Л. Прибега та ін. Саме вони у своїх працях аналізують діяльність інститутів громадянського суспільства і держави у сфері охорони культурної спадщини.

Джерельна база є достатньою для написання дослідження з означеної теми. Залучення документів нормативно-правового характеру, Інтернет ресурсів конкретизувало наукову роботу різноманітними фактами, дало можливість розкрити здобутки та проблеми у галузі пам'яткоохоронної діяльності.

Із проголошенням Україною незалежності розгорнулася законотворча діяльність, спрямована на формування законодавства, яке регулює охорону культурної спадщини. Упродовж досліджуваного періоду в Україні було прийнято значну кількість законів та інших нормативних документів, які

регулюють відносини у галузі. Головним серед них є Закон України «Про охорону культурної спадщини». Важливу роль у реалізації державної пам'яткоохоронної політики відіграють також Закони України «Про культуру», «Про охорону археологічної спадщини», «Про основи містобудування», «Про природно-заповідний фонд» та ін. Нормативні акти конкретизуються у постановах Кабінету Міністрів, указах Президента України. Питання охорони національного культурного надбання займають чільне місце у державних програмах.

Україна приєдналася до міжнародних конвенцій, спрямованих на збереження, розвиток і використання культурної спадщини («Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», «Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини», «Конвенції про охорону культурних цінностей у разі збройного конфлікту», «Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини» та ін.).

Увесь комплекс нормативно-правових актів регулює діяльність державних і громадських інституцій, приватних осіб у сфері охорони культурної спадщини. Закладені у них принципи забезпечують реалізацію заходів щодо збереження в Україні усіх культурних цінностей.

Державні інституції відіграють ключову роль у формуванні та удосконаленні законодавчої бази, впровадженні політики, спрямованої на охорону культурної спадщини. Вони розробляють та реалізують програми, які включають консервацію, реставрацію та популяризацію об'єктів історії і культури. Забезпечення фінансування, кадрового забезпечення та контролю за виконанням законів є важливими складовими діяльності державних структур у цій галузі.

Упродовж досліджуваного періоду в Україні було реалізовано комплекс заходів з охорони історико-культурних об'єктів. Затверджено перелік пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення; Список історичних населених місць України. Розширено мережу історико-культурних заповідників України, найбільш відомі з них отримали

статус національних («Софія Київська», Києво-Печерський історико-культурний заповідник, «Херсонес Таврійський», «Хортиця» та ін.).

Важливою складовою реалізації пам'яткоохоронних заходів на об'єктах культурної спадщини стала розробка нормативних документів, які регулюють питання реставрації, консервації та проведення ремонтних робіт на пам'ятках культурної спадщини; склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування та ін.

Упродовж досліджуваного періоду держава постійно збільшувала асигнування на охорону пам'яток архітектури. За ці роки були реставровані замки в Луцьку, Кам'янці-Подільському, Хотині, Одесі, Свіржі, Підгірцях, Білгороді-Дністровському, Острозі; монастирі у Львові, Вінниці, Мукачевому, Городенці, Маняві, Чернігові, Одеську, Бережанах, Корці; здійснені реставраційні роботи низки інших пам'яток. Визначальний внесок у проведення реставраційних робіт зроблений створеним об'єднанням «Укрреставрація».

Пам'яткоохоронні заходи реалізовувалися також завдяки розробці та втіленню урядових («Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр.», Президентська Програма «Велика реставрація»), а також комплексних програм, ініційованих обласними, міськими, селищними органами влади, громадськими осередками

Визнанням цінності пам'яток вітчизняної архітектури стало включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО восьми об'єктів.

Зусилля українських пам'яткоохоронців зосереджувалися й на роботі над Державним реєстром національних пам'яток України та Зводом пам'яток історії та культури України.

Громадські інституції також реалізували діяльність, спрямовану на збереження культурної спадщини. Вони залучали населення до участі у цих процесах, сприяли підвищенню рівня обізнаності суспільства про важливість

культурних цінностей та створювали умови для активної участі громадян у їх збереженні. В Україні таку діяльність проводили, зокрема Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Всеукраїнська рада з охорони культурної спадщини України, громадська організація «Навколо Нас. UA», громадська ініціатива «Муніципальний розвиток та оновлення старої частини міста Львова».

Співпраця між державними та громадськими інституціями стала запорукою ефективної охорони культурної спадщини. Координація дій, обмін досвідом та ресурсами дозволили досягати значних результатів у цій сфері.

Разом з тим, Україна зіткнулася із надзвичайно важливим завданням підвищення ефективності охорони культурних цінностей. Головною проблемою, яка постала у сфері збереження культурної спадщини, в першу чергу стало недотримання норм законів. Окрім того фінансування, яке здійснювала держава, було недостатнім для збереження всіх тих культурних цінностей, якими багата країна. Під час проведення різноманітних будівельних робіт продовжувала руйнуватися велика кількість об'єктів культури, що стало наслідком недостатнього контролю з боку органів державної влади.

Розв'язання більшості існуючих пам'яткоохоронних проблем в Україні пов'язане з подальшим удосконаленням нормативно-правової бази, популяризацією культурної спадщини, зростанням її значення в суспільному житті на основі розробки науково виважених (насамперед, державних) програм. Потрібна усталена система пам'яткоохоронних заходів, які повинні базуватися на науково обґрунтованій державній політиці, чітких концептуальних засадах, організаційному й фінансовому забезпеченні.

Одним із важливих напрямів актуалізації пам'яток, безумовно, є вдосконалення існуючих механізмів фінансування пам'яткоохоронної діяльності, мережі закладів історико-культурної спадщини, залучення недержавних інвестицій та меценатських коштів у галузь, створення нових, конкурсних механізмів фінансової підтримки. Особливо перспективним, на

разі недосить використаним напрямом актуалізації національної спадщини України, є культурний туризм, зокрема – внутрішній.

Щоб покращити стан збереженості культурних цінностей, українською важливо розробити засади залучення до справи збереження та використання пам'яток історії та культури різних верств населення, виховання розуміння в суспільстві високого значення культурної спадщини, а також дбайливого ставлення до неї, бажання бути не байдужими до її долі. Цього можна досягти через організацію широкої популяризації серед населення культурної спадщини через публікацію відповідної літератури, засоби масової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні. ГО «Агентство з розвитку приватної ініціативи», 2019. URL: https://taif.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Heritage_Legislation_Analyses.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
2. Аносова В. С. Сучасні підходи до вирішення проблем збереження культурної спадщини України. *Гілея: науковий вісник* : зб. Наук. праць. 2018. № 4. С. 87–90.
3. Архипова Є. О., Клевчук О. О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57.
4. Бадяк В. Практичні проблеми державної реєстрації об'єктів культурної спадщини. *Пам'ятки України*. 2008. № 2. С. 97–102.
5. Бевз М. Методологічні аспекти збереження, реставрації та регенерації заповідних містобудівних ансамблів і комплексів. *Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Святогірськ Донецької області, 25–27 травня 2005 р. Слов'янськ, 2005. С. 14–20.
6. Бритюк О., Рашупкіна Ю., Щербаченко В. Археологи проти корупції. Протидія корупції в галузі охорони культурної спадщини. Луганськ : Янтар, 2007. 132 с.
7. Велика Реставрація: в Україні вперше за часів незалежності комплексно підійшли до порятунку культурних пам'яток. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/velika-restavraciya-v-ukrayini-vpershe-za-chasiv-nezalezhnosti-kompleksno-pidijshli-do-poryatunku-kulturnih-pamyatok> (дата звернення: 20.05.2024).

8. Вечерський В. Правове регулювання охорони історико-культурної спадщини. *Культура в Законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні* / за ред. О. Гриценко. Київ, 1998. С. 23–28.
9. Вечерський В. Реставрація пам'яток архітектури. *Пам'ятки України*. 1997. № 1. С. 32–35.
10. Вечерський В. Спадщина містобудування України : Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. Київ : НДІТІАМ, 2003. 560 с.
11. Гаврилюк Н., Михальчишин І. Деякі проблеми пам'яткоохоронної справи в Україні (охорона курганів). *Археологія*. 2008. № 1. С. 82–87.
12. Гаврилюк С. Пам'яткоохоронна діяльність в Україні: виклики сьогодення. *Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник*. Вип. XVI. Луцьк : КП ІАЦ «Волиньенергософт», 2020. С. 227–239.
13. Гаврилюк С., Гаврилюк О. Пам'яткоохоронні програми в Україні у 1991–2021 рр.: зміст та реалізація. *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. 2022. Число 26. С. 84–90.
14. Гоменюк В. М., Горькова А. О. Пам'яткоохоронні програми Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1966–2018 рр.). *Праці Центру пам'яткознавства*. 2018. Вип. 34. С. 5–23.
15. Горбик В., Денисенко Г. Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика. *Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. С. 5–43.
16. Горбик В., Денисенко Г. Охорона та збереження пам'яток історії та культури в Україні: історичний аспект. *Історичний журнал*. 2004. № 10–11. С. 85–90.
17. Горбик В., Денисенко Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 133–144.

18. Гріффен Л. О., Титова О. М. Пам'яткознавство: основні напрями досліджень. *Сіверщина в історії України*: Зб. наук. пр. Київ: Глухів, 2016. Вип. 9. С. 7–12.

19. Денисенко Г. Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. 289 с.

20. Денисенко Г. Проблеми охорони і збереження вітчизняної культурної спадщини в сучасному суспільстві. *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 151–168.

21. Дмитренко Г. Державне управління в контексті ефективності використання бюджетних коштів на збереження архітектурної спадщини в Україні. *Економіка і держава*. 2010. № 5. С. 83–86.

22. Довідка про кількість пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, архітектури і містобудування України станом на 1 січня 2002 року. *Культура і життя*. 2002. № 31. С. 3

23. Довідка про охорону культурної спадщини: [укази президента, постанови кабміну, організаційне забезпечення, характеристика мережі об'єктів культурної спадщини, фінансування]. *Культура і життя*. 2002. 4 вересня. С. 1.

24. Жуков В. Законодавча база України з питань реставрації пам'яток історії та культури. *Стан реставрації в Україні. Проблеми та шляхи їх вирішення*. Доповіді Першої всеукраїнської конференції реставраторів (26–28 вересня 2006 р.). Київ, 2006. С. 57–66.

25. Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства. Київ : ТОВ Видавництво «Аратта», 2002. 204 с.

26. Законодавчі та організаційні засади охорони пам'яток історії та культури України. *Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження*. Київ, 1998. С. 51–62.

27. Збірник нормативно-правових актів з питань охорони культурної спадщини / Волинська обласна державна адміністрація; управління культури. Луцьк, 2005. 96 с.

28. Звіряка А. І. Вітчизняний та міжнародний досвід охорони та використання ландшафтних об'єктів культурної спадщини. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2018. Вип. 34. С. 24–28.

29. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута): Конвенція, Міжнародний документ від 16.01.1992 № ETS 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text (дата звернення: 25.11.2024).

30. Історико-культурна спадщина: проблеми дослідження і збереження : монографія / Редкол. В. О. Горбик, О. П. Дорошко, С. І. Кот та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, Інститут туризму ФПУ, 1998. 399 с.

31. Каткова Т. Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні. Харків : Право, 2008. 216 с.

32. Колосок Б. В. Пам'ятки містобудування та їх охорона. *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ, 2001. Вип. 3. С. 49–72.

33. Конвенція «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» : ЮНЕСКО; Міжнародний документ від 16.11.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_089#Text (дата звернення: 25.11.2024)

34. Конвенція ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини»: ЮНЕСКО; Конвенція, Міжнародний документ від 17.10.2003. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2024).

35. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

36. Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини. 2017 / Міністерство культури та інформаційної політики України.

URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162 (дата звернення: 25.11.2024).

37. Крупенко К. У Мінкульті розповіли про результати «Великої реставрації» в 2021 році та озвучили плани на 2022 рік. *Суспільне. Культура*. 24 груд. 2021. URL: <http://surl.li/jhssgc> (дата звернення: 05.11.2023).

38. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України». Кот С. І. (відп. ред.), Денисенко Г. Г., Івакін Г. Ю., ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 486 с.

39. Литвиненко О. М. Напрями вдосконалення правових та інституційних механізмів збереження культурної спадщини / Національний інститут стратегічних досліджень, 15.04.2020. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/napryami-vdoskonalennya-pravovikh-ta-instituciynikh-mekhanizmv> (дата звернення: 20.05.2024).

40. Лукашук В. С. Пріоритетні напрями державного управління у сфері охорони культурної спадщини та туризму. *Туристично-рекреаційна сфера: виклики сучасності* : Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22 квітня 2024 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 6–8.

41. Менська О. А. Державна політика збереження об'єктів культурної спадщини в умовах декомунізації: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні питання в сучасній науці*. Серія «Педагогіка», «Право», «Економіка», «Державне управління», «Техніка», «Історія та археологія». 2023. № 7(13). С. 330–334.

42. Менська О. А. Державна політика у сфері охорони об'єктів культурної спадщини: політико-правовий аспект. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони*. Серія: Державне управління». 2021. № 1 (71). С. 57–62.

43. Менська О. А. Інститути громадянського суспільства і держава у сфері охорони культурної спадщини: організаційно-концептуальні й політико-

управлінські засади взаємодії та координації. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. № 1(29). С. 101–115.

44. Менська О. Аналіз законодавства України з питань охорони культурного надбання (оглядовий матеріал на основі дослідження законопроектної роботи по удосконаленню законодавства України у сфері охорони й захисту культурної спадщини). *Актуальні питання у сучасній науці*. Серія «Державне управління». 2024. № 3(21). С. 346–360.

45. Менська О. Цифровізація як ефективний спосіб збереження історико-культурної спадщини: міжнародне та національне нормативно-правове забезпечення. *Věda a perspektivy*. 2024. № 2(33). С. 129–145.

46. Михайленко Є. Поняття «археологічна спадщина» в сучасному законодавстві та в історії розвитку археології. *Археологія*. 2010. № 4. С. 112–119.

47. Міжнародна хартія з охорони археологічної спадщини (Лозанська хартія, 1990 р.). *Охорона культурної спадщини в Україні: Збірник нормативних документів*. Київ, 2003. С. 78–82.

48. Основи пам'яткознавства / наукові редактори Леонід Гріффен, Олена Титова / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК; International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group. Бо-Басен (Маврикій)-Київ : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017. 492 с.

49. Охорона культурної спадщини України. Нормативна база. Збірник документів / Українське товариство культурної спадщини; Центр пам'яткознавства НАН України; УТОПК. Київ, 2010. 412 с.

50. Павліщук Д. Українська культурна спадщина в умовах російсько-української війни: проблеми збереження. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів ХІ Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 25 вересня 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 41. С. 80–82.

51. Пам'яткознавство : посібник для початківців / укл.: Л. О. Гріффен, О. М. Титова : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК, 2014. 212 с.

52. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: Зб. док. / Упоряд.: Л. В. Прибєга (кер. проекту) та ін. Київ : Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2009. 416 с.

53. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-nacionalnogo-znachennya.html> (дата звернення: 25.11.2024)

54. Петрович В. В., Король Н. М. Збереження культурної спадщини як вектор гуманітарної політики держави. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 5(23). Київ, 2024. С. 1743–1757.

55. Пількевич В. Культурні та природні пам'ятки України в Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія: Історія. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 120–123.

56. Порядок обліку об'єктів культурної спадщини. Затв. наказом Міністерства культури України 11.03.2013. В редакції від 27.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

57. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини : проект Закону України від 17.01.2020 № 2771. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1210> (дата звернення: 20.05.2024).

58. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 25.11.2024)

59. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення державного нагляду (контролю) та визначення сфер господарської діяльності, що підлягають державному нагляду (контролю) :

Закон України від 02.05.2023 № 3063-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3063-20#Text> (дата звернення: 16.09.2023).

60. Про Державний реєстр національного культурного надбання : Положення Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/law/show/466-92-%D0%BFë> (дата звернення: 25.01.2024).

61. Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/466-92%D0 %BFë> (дата звернення: 25.01.2024).

62. Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр. *Голос України*. 2004. 4 червня. С. 22.

63. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 25.01.2024)

64. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

65. Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон України від 13.07.1978 № 3600-IX, втратив чинність 12.07.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

66. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

67. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII. URL: (дата звернення: 05.11.2023).

68. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 19.05.2011 № 3395-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

69. Рекомендація ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт: ООН; Рекомендації, Міжнародний документ від 19.11.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723#Text (дата звернення: 05.11.2023).

70. Рибчинський О. Аналіз програм збереження культурної спадщини в Україні / Проект «CHOICE: культурна спадщина і сучасність». URL: <https://www.kultura.org.ua/wp-content/uploads/Heritage.pdf> (дата звернення: 05.11.2023).

71. Рішняк О. Б. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 160–173.

72. Семенчук А. О. Теорія і практика набуття статусу «пам'ятки» об'єктом культурної спадщини. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2012. Вип. 21. С. 11–17.

73. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський [та ін.]; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. Офіц. вид. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 413 с.

74. Терський С., Савченко О. Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні: навч. посібник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. 260 с.

75. Титова О. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України. *Праці Центру пам'яткознавства* / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ, 2009. Вип. 16. С. 5–10.

76. Титова О. М. Деякі проблемні питання обліку пам'яток культурної спадщини в Україні. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2018. Вип. 33. С. 276–281.

77. Усенко О. В. Нормативно-правові проблеми регулювання відносин у сфері культурної спадщини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3. С. 10–12.

78. Харковенко Р. В. Пам'ятки культурної спадщини в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2018. Вип. 33. С. 36–49.

79. Чернікова І. В., Аксьонова Н. В., Тимошик М. М. Збереження культурної спадщини України у ХХІ ст. *Актуальні питання у сучасній науці : Сер. Історія та археологія*. 2024. № 3 (21). С. 1205–1225.